

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NJP fot. 1993. – *Südostansicht der Kirche.*

MALT KIRKE

MALT HERRED

Sognet nævnes første gang i en indførsel fra o. 1300 i Ribe Oldemoder.¹ I kirkelisten i samme håndskrift (ved midten af 1300'rne) er kirken sat til en afgift på 4 skilling sølv (jfr. s. 1020f.). Malt har i det mindste siden 1500'rne haft Folding som anneks.² Askov er 1986 udskilt som et selvstændigt sogn. Den tidligere valgmenighedskirke i Askov tjente 1972-86 som filialkirke.

En række kilder giver et detaljeret indblik i kirkens betrængte *økonomi* i århundredet forud for overgangen til privat eje 1699. 1586-87 var sognepræst Søren Hansen Brun og Søren Terkelsen kirkeværger og af lagde regnskab over for den kongelige tilsynsmyndighed, sysselprovsten.³ Kirketienden var forpagtet ud.⁴ 1590 klagede bønderne over, at kirken forfaldt,

fordi forpagtningsafgiften ikke blev betalt til tiden, og bad om, at værgerne selv måtte overtage forpagtningen.⁵ Thomas Juel til Estrup gentog samme beskyldning 1593, og han fik lov til selv at forpagte tienden, idet den gamle tiendefæster nylig var død.⁶ I de følgende år oparbejdede kirken en betydelig gæld til Thomas Juel, der også var kirkeværge. Han bad 1617 om, at stiftets formuende kirker måtte komme Malt til hjælp.⁷ Forholdet mellem Thomas Juel og sysselprovsten, Niels Krag, synes i disse år at have været ret anstrengt; sidstnævnte lod 1621 Thomas Juel stævne for retten og anklage for forsømmelse og byggesjusk (jfr. s. 2814).⁸ 1635 klagede Thomas Juel igen over, at kirken skyldte ham penge, og kongen pålagde Niels Krag at refundere ham, hvad han havde

lagt ud til reparation.⁹ Dette var endnu ikke sket 1636, da Krag blev mindet om kongens befaling.¹⁰

Efter svenskekrigenes ødelæggelser (se ndf.) fik den nye ejer af Estrup, Margrethe Reedtz, 1662 lov til at nyde kirkens indtægter, indtil hun og hendes arvinger var blevet betalt for deres udlæg ved kirkens reparation.¹¹ Et tinglyst syn 1686 dokumenterede kirkens brøstfældighed.¹² Sønnen Claus Sehested fik 1688 tilladelse til at købe kaldsretten til halv pris som godtgørelse for sit tilgodehavende.¹³ Overdragelsen fandt dog først sted 1699 og da til oberst Ditlev Brockdorff, som 1698 sammen med Estrup havde overtaget fordringerne på kirken.¹⁴ Forud for overtagelsen blev der optaget et tinglyst syn.¹⁵ Kirken hørte herefter under herregården Estrup, indtil den ved midten af 1800'rne blev overtaget af sognets beboere. Den overgik til selveje 1911.

Ved klokkeskatten 1528 måtte kirken afgive en klokke (jfr. inventar).

Sognet led stærkt under svenskekrigene 1657-60, hvor polske hjælpetropper en tid havde lejr i sognet og på Skudstrup mark syd for Kongeåen. Sognepræst Jakob Simonsen Sejrup klagede efter krigen over, at »alle mine sognefolk uden få mennesker (er) slet ud-

døde og stederne mestendel afbrændte«. Ifølge Claus Sehesteds ansøgning 1688 blev kirken så »ruineret og nedfalden«, at der ikke kunne forrettes gudstjeneste.¹⁶

Arkæologiske undersøgelser ved Knud J. Krogh af korgulvet 1958 og bag altret 1971 ledte til fundet af stilladshuller fra kirkens opførelse, fragmenter af glasmalerier samt dele af et såkaldt gyldent alter m.m.¹⁷

Mønter. I forbindelse med undersøgelsen 1958 fandtes i korgulvet 73 spredt liggende mønter, heraf 55 middelalderlige. Ældst er en frisisk mønt slået under Bruno III, greve af Frisland 1038-57. To mønter er slået under Valdemar I, fem under Valdemar II.¹⁸

En *helligkilde* på Kongensbjerg nordøst for kirken, besøgte førhen Valborgsdag eller sankthansaften.¹⁹

Kirken ligger midt i sognet, på toppen af et jævnt stigende terræn og omgivet af en nyere, spredt bebyggelse mod nord og vest. Matrikelkortet 1783 (fig. 2) viser kirken og kirkegården frit i landskabet godt en kilometer nord for landsbyen Maltbæk, hvor præsten residerede

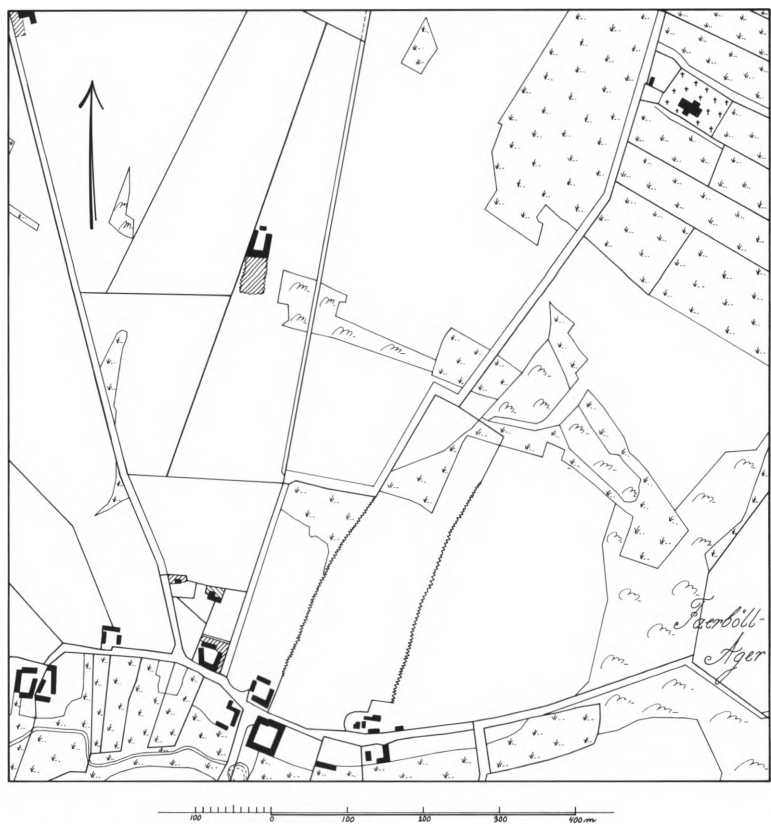

Fig. 2. Matrikelkort 1:10000, målt af S. L. Bie 1783. Rettelser medtaget indtil 1856. Kopieret af Anna Thorsen. – *Katasterkarte, vermessen 1783.*

Fig. 3. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydøst, Sylvest Jensen fot. 1947. Det kgl. Bibliotek. – *Luftaufnahme von Kirche und Friedhof, Südostansicht, 1947.*

indtil 1871 (i den nuværende Meshøjgård). Endnu i 1800'rne blev der ved pløjning fundet spor af en ældre bebyggelse omkring kirken.²⁰ Af sognets to øvrige byer, Askov og Estrup, blev den sidste øde under svenskekrigene og jorden lagt under herregården Estrup.

Den rektangulære *kirkegård* har bevaret sine gamle skel²¹ og hegnes af kampestensdiger. *Hovedindgangen* i vest er en nyere køreport, lukket af jerngitterfløje mellem svære, teglhængte kløvstenspillere. En låge østligt i norddiget, indrettet 1871,²² har granitstolper afsluttet med pyramider. – Ældre, tømrede *†indgange* bestod 1699 af to stetter (låger) i øst, mens en stette i syd var sløjfet. *†Porten* fandtes da i norddiget med »stænger og tække«, men var stærkt forfalden; fløje af bøgetræ lå på jorden.¹⁵ 1738²³ nævnes kun én låge i øst; den blev 1871 flyttet til nord for at være ved vejen. Porten var inden 1862 flyttet til kirkegårdens vestside.²²

En ældre beplantning af elmetræer (jfr. luftfoto, fig. 3) er udtynnet og delvis afløst af birk og lind. Elmene ses som nyplantede træer på en tegning 1875 (fig. 47). Øst for koret vokser en fuldkronet rødbøg. På parkeringspladsen vest for kirkegården er ved omlægningen 1966 plantet egetræer.

Et *ligkapel* fra 1966 syd for kirkegårdens sydvestre hjørne er o. 1980 udvidet med kontor og graverfaciliteter. Huset, der har gavle i øst og vest, er hvidt, og eternittag er erstattet af tegl. Det afløste et ældre *†kapel*, fra 1930'rne,²⁰ inden for vestdiget (fig. 3) med rundbuet dør i østgavlen.

På pladsen vest for kirkegården (fig. 3) nedbrød man 1966 det såkaldte Malt *†kirkehus*, en bygning fra o. 1900. Husets beskedne forgænger benævnes 1691 »kroen ved kirken«²⁴ og ses på matrikelkortet 1783 (fig. 2). Nord for kirkehuset langs vejen til Askov lå 1912-66 et *†forsamlingshus*.

Fig. 4. Kirken set fra nordvest. NJP fot. 1993. – *Nordwestansicht der Kirche.*

†*Klokkestabel.* Klokken hang indtil 1878 i en tømret stabel ved korets østgavl (fig. 12, 47). Stabelen, der formodentlig først er sat op efter tårnets reduktion 1743 (se tårn), hvilede på to stolper og var fastgjort til koret med to vandrette bjælker.²⁵ Det afvalmede tag var beklædt med brædder.²⁶ Stablen brød sammen under aftenringningen 5. sept. 1878, hvorved klokken, Peter Iversen, blev dræbt.²⁷ Et forslag til en fritstående stabel, udarbejdet af C. F. Holm 1878, kom ikke til udførelse; klokken blev det følgende år ophængt i en tagrytter over kirkens vestende.

BYGNING

Kirken er en romansk kvaderstensbygning bestående af kor og skib. Underdelen af et vesttårn, hvis øvre stokværk blev nedtaget 1743, er

også af granitkvadre; der er formodentlig tale om et tårn, som er opført ret kort tid efter selve kirken. Våbenhuset ved skibets sydside er i sin kerne senmiddelalderligt, men stærkt ommuret 1879, da kirken fik sit nuværende udseende med skifertag og en tagrytter over vestgavlen. Orienteringen har en mindre afvigelse mod nord.

Kor og skib er sandsynligvis opført i sidste trediedel af 1100'rne og næppe meget senere end Valdemar I.s død 1182, idet to mønter slået i Ribe og Slesvig i hans regeringstid er fundet i kirkens formodentlig ældste gulvlag.²⁸ Ved undersøgelsen 1958, som kun omfattede korets østre del, blev der ikke iagttaget spor efter en forgænger.

Materialer og teknik. Murene er på vanlig vis rejst som kassemure med en udvendig skal af granitkvadre og en indre af marksten. Kernen består af små marksten og stenaffald fra kvader-

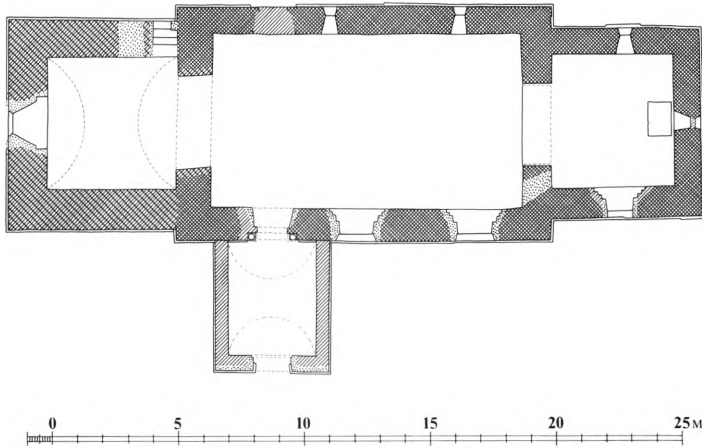

Fig. 5. Grundplan 1:300. Målt af Henrik Jacobsen og tegnet af Marianne Nielsen 1993. – *Grundriss.*

tilhugningen i kalkmørtel. Udvendig hviler murene på en svagt profileret *sokkel*, kendetegnet ved en vandret linie indhugget lidt under kanten. Linien mangler på nogle af sokkelstenene i nordsiden, heriblandt de to, der flankerer norddøren (s. 2672, fig. 10-11). Skiftegangen er regelmæssig med forbandt mellem kor og skib. Der er 10 skifter i koret og 12 i skibet, som er 0,8 m højere. Kun skibets sydside bærer præg af omsætning. De øvrige mure må være ret uforstyrrede, da der endnu ses stilladhuller fra byggeriet (se ndf.). Blandt kvadrene er flere af en betragtelig længde. 7. og 8. skifte er noget lavere end de øvrige, og her er der brugt rejste kvadre i skibets østhjørner. Skibets vestgavl, senere gennembrudt af en tårnarkade, er tykkere end de øvrige mure og kvaderklædt også på indersiden. I det nordvestre hjørne ses i 3. og 4. skifte en stor rejst hjørnekvader med false til siderne i sammenstødet med de omgivende kvadre. To sten i samme niveau omkring sydportalen er tildannet på tilsvarende måde. Flere kvadre er tydeligvis kløvet ud af samme granitblok; som hjørnesten i korets 3. skifte er således brugt to lange, rødlige »søstersten«. Et *stenhuggerfelt* øst for skibets sydportal har form som en halvcirkulær forsænkning, 18 cm i diameter.

Gavlspidserne i korets og skibets østende er udvendig kvaderklædte, indvendig af rå og kløvede marksten. I skibets østgavl er i nyere tid brudt en rundbuet dør med karme af små røde

teglsten. Af skibets vestre gavltrekan er kun bevaret det nederste parti, af kvadre både ude og inde.

Undersøgelsen 1958 gav anledning til en række bygningsarkæologiske iagttagelser, som belyser selve byggeprocessen (fig. 7-8).²⁹ Forud for kirkens opførelse er der lagt et afretningslag på byggegrunden, som skråner mod syd.³⁰ Huller til nedgravede stolper indvendig i kirken og efterladte, åbne *bomhuller* viser, at håndværkerne har brugt byggestillads både ude og inde. Bomhullerne er med et par undtagelser hugget ud i

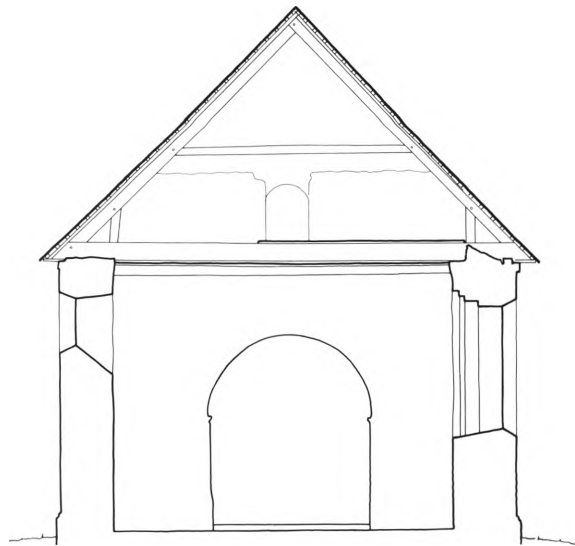

Fig. 6. Tværsnit 1:150 gennem skib, set mod øst. Målt af Henrik Jacobsen og tegnet af Marianne Nielsen 1993. – *Querschnitt durch Schiff gegen Osten.*

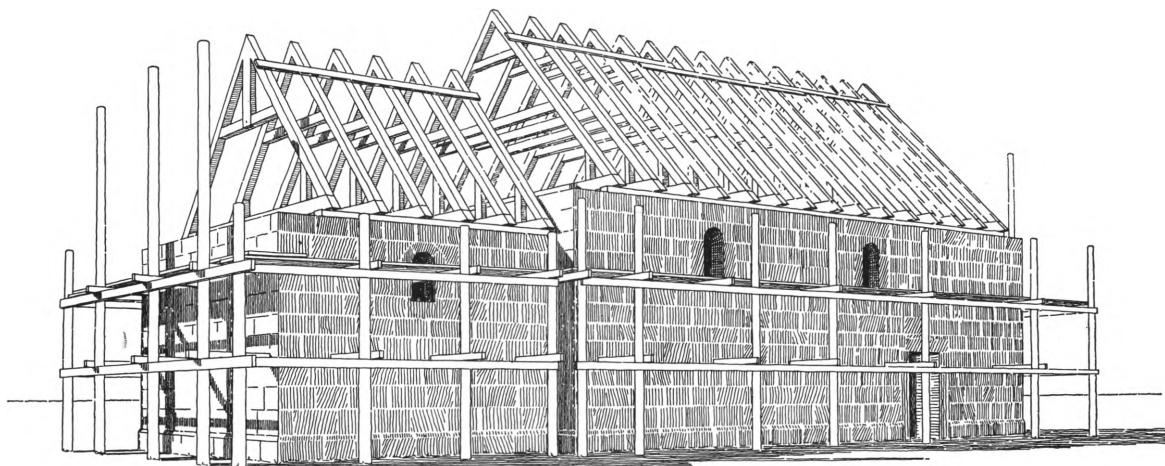

Fig. 7. Kirken under opførelse. Rekonstruktionsforslag ved Knud J. Krogh (s. 2807). Efter Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1959. – *Die Kirche während des Baus. Vorschlag zur Rekonstruktion.*

kvadernes underkant, i 4. og 8. skifte over soklen.³¹ Gavltrekanterne, der er muret efter at spærrene var rejst, har krævet yderligere to stilladsgulve. En kvader med bomhul, nu indsat i våbenhusets vestside, og én i tårnets vestside, stammer formodentlig fra skibets gennembrudte vestgavl.

Døre. Syddøren er en *tosøjleportal* (fig. 10-11), der sammen med portalerne i Føvling (s. 2769)

henregnes til den såkaldte Ribegruppe.³² Søjlerne har monolite skafter, hvilende på attisk profilerede baser med små, skarprykkede hjørneknopper. Plinten er hugget ud i selve bygningssoklen og viderefører dennes profil. Af terningkapitælerne har kun det vestre forsænkede skjolde. De spinkle kragsten er profilerede på undersiden (s. 2672, fig. 7). Det rundbuede stik nærmer sig hesteskoform, et træk der kan

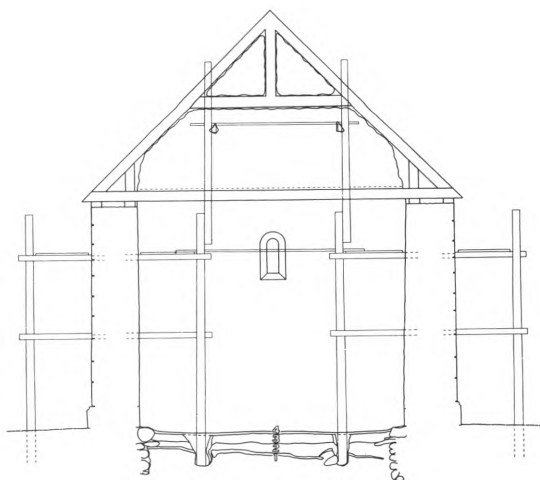
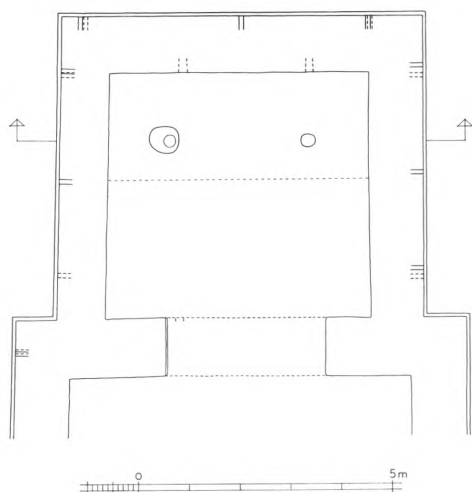

Fig. 8. Arkæologiske undersøgelser i koret 1958. Plan og tværsnit set mod øst 1:150. Jordlagene er angivet med tal: 1. oprindelig terræn, 2. og 3. afretningslag, 4. byggelag. Bevarede bomhuller i murens yderside er indtegnet (i 4. skifte med fuld streg, i 8. skifte med punkteret streg) og byggestilladserne er søgt rekonstrueret (s. 2807). Tegnet af Knud J. Krogh. Efter Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1959. – *Archäologische Untersuchungen im Chor 1958. Grundriss und Querschnitt gegen Osten.* Die Zahlen weisen auf die Erdschichten hin: 1. Gewachsener Boden, 2. und 3. Ausgleichschichten, 4. Bauschicht. Die erhaltenen Rüstlöcher an der Aussenseite der Mauern sind eingezeichnet (in 4. Schicht mit einer ungebrochenen Linie, in 8. Schicht mit einer gestrichelten Linie). Die Baugerüste versuchsweise rekonstruiert.

være inspireret af Ribe domkirkes Kathoveddør (s. 215f.). I kanten er en rundstav over et stærkt fordybet huller. Stikket dannes af ni kilesten, skiftevis af en lysere og mørkere granit. Det omfatter et *tympanon*, 84×146 cm, med et forsænket, halvcirkulært og profilkantet felt.

Under tympanonfeltet er med fordybede majuskler indhugget en latinsk *indskrift*: »Pulsate et appetitur vobis (bank på og der skal lukkes op for jer, Mat. 7,7, Luk. 11,9)«. Skriftstedet afsluttes med et lille korset kors. Den ret sjældne dørindskrift kan sammenholdes med sentensen over Gjellerup kirkes norddør (Ringkøbing amt)³³ og tympanonindskriften over Ribe domkirkes Kathoveddør (s. 220).³⁴

Den retkantede åbning, der nu måler 230×122 cm, er udvidet i siderne 1927.²⁰ Dørens oprindelige mål – at dømme efter aftryk i tympanets underside og karmstenes længde – synes at have været 224×112 cm, svarende til 8×4 jyske fod. Målene bekræftes af et ældre fotografi,³⁵ men stemmer ikke overens med en opmåling 1875 (fig. 11), der viser døren endnu smallere.³⁶

Indvendig er de kvadersatte sider forhugget i forbindelse med åbningens udvidelse. Døren afdækkes af en stor vandret stenbjælke. I væggen herover anes skyggen af en tilmuret rund bue.

Den tilmurede *norddør* (fig. 12) har karme af rejste kvadre, som bryder soklen. Åbningen, 211×116 cm, dækkes af en stenbjælke, som nær den nedre kant er forsynet med en vandret streg. Tilmuringen er udvendig foretaget med munkesten og syv granithugne kilesten, der formodentlig stammer fra korbuen (se ndf.). Indvendig spores døren kun svagt.

Vinduer. Af korets tre vinduer er det nordre stadig i brug, mens det østre er tilmuret i lysningen. Det søndre er ødelagt ved indsættelsen af et større vindue, men løse granitdele kan muligvis henføres til dette vindue (se ndf.). Østvinduet har monolit overligger og sålbænk og karme af rejste kvadre; det nordre dækkes af et stik med tre kilesten.³⁷

Skibet har bevaret to vinduer i nord, der vist aldrig har været lukkede. De er anbragt et skifte højere end korets vinduer og er af samme konstruktion som vinduet i korgavlen, blot lidt

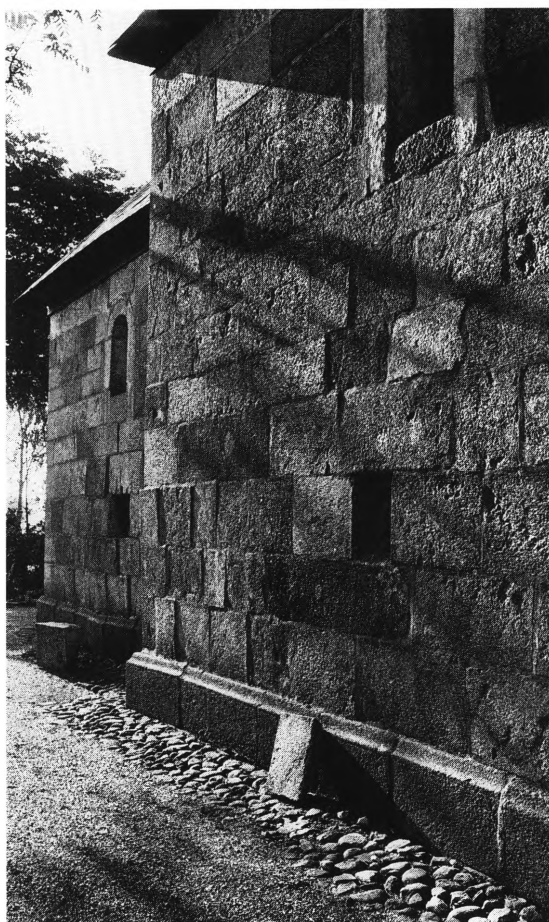

Fig. 9. Kirkens nordside med to udtagne kvadre. Agner Frandsen fot. o. 1980. – Nordseite der Kirche mit zwei herausgenommenen Quadern.

større. Vinduerne var en tid indvendig omgivet af nyere stukrammer, der blev hugget bort 1927. Et tilmuret vindue i skibets sydside er placeret kun 2,5 m fra sydvestre hjørne og påfaldende tæt ved portalens bue. Over våbenhusets vestre tagflade ses overliggeren og det øverste af karmene. Åbningen kan ikke umiddelbart spores indvendig.³⁸

I våbenhusets østside er udvendig indsat en overligger og en sålbænksten fra et vindue, 55-56 cm bredt i lysningen, svarende til målene i skibets nordvinduer. Endnu en sålbænksten er genbrugt med bunden opad i våbenhusets sokkel øst for døren. Her måler lysningen 52 cm i bredden, hvad der svarer til de to bevarede vinduer i koret. Sålbænken kan således stamme fra korets sydvindue, og fra dette vindue stammer

Fig. 10. Skibets sydportal med indskriften »Bank på og der skal lukkes op for jer« (s. 2808). NE fot. 1988. – Schiff, Südpportal mit der Inschrift »Banket an so wird euch aufgetan«.

formodentlig også en kilesten, der nu sidder ud-

vendig i kirkegårdens syddige.

Om fund af en *vinduesrude* og af *vinduesbly* se ndf. under glasmalerier.

Indre. Væggene er af marksten bortset fra ski-

bets vestende, hvor der som nævnt er brugt kvadre. I korbuen, som har enkle kragbånd (s. 2672, fig. 2), sås endnu 1923 en skråkantsokkel i nord.³⁹ Den runde bue er nymuret 1927 med tegl mod koret og et stik af granit mod skibet. Buen stod indtil da (jfr. fig. 38) groft forhugget efter en forhøjelse, som formodentlig var foretaget ved prædikestolens opsætning som lektorium i 1500'rne. Af buestikket var 1927 kun levnet et par sten nederst i hver side. Syv kilesten, der idag sidder udvendig i den tilmurede norddør, synes at stamme fra korbuen. Stenene er indmuret med den hule krumning udad; den længste er 70 cm.⁴⁰

Rummet dækkes af et gråmalet træloft, hvis bjælker blev frilagte 1927 efter at brædderne siden 1865⁴¹ havde været sømmet på undersiden. I skibet er ældre bjælker af eg; korets er nyere og af fyr.

Det muligvis romanske *tårn* er en meter smallere end skibet og af kvadre både ude og inde. Det blev 1743 skåret ned til højde med skibets mure og fik tag fælles med dette. Materialerne i den bevarede underdel er romanske, delvis med genbrug af kvadre fra skibets vestgavl. Udformningen af den forsvundne overdel, der flere gange var ommuret, kendes ikke, og i øvrigt savnes arkitektoniske detaljer (vinduer og døre), der kunne give en nærmere datering. Tårnet var allerede i 1500'rne meget skrøbeligt og måtte genopbygges efter nedstyrtninger i både 1590'erne og 1680'erne. En løs søjlerest af granit, nu på loftet, er blevet opfattet som hørende til tårnet, men herom kan intet sikkert siges. Overliggeren til en enkeltsmiget åbning kan være en rest af en glug (se ndf.).

Opmålingen 1875 (fig. 12-13) viser tårnet få år før en omsætning af kvadrene 1879 (markeret ved årstallet i gavltrekanter, senere ændret til »1179«).⁴² Murene er relativt tykke og hviler på en profileret sokkel (s. 2672, fig. 12), svarende omtrent til den under selve kirken. Fem sokkelkvadre (=5,2 m), vel fra skibets vestgavl, er udstyret med den omtalte vandrette linie; de øvrige sokkelsten er uden horisontlinie, men på nær nogle få forekommer de gamle. De nederste skifter er af samme højde som stenene i kor og skib og må stamme fra skibets gennembrudte vestgavl (jfr. den allerede nævnte kvader med bomhul). Herover er kvadrene af et noget mindre format og ikke så fint forarbejdede, i flere ses afslåede hjørner.

Tårnet er tydeligvis opført senere end skibet: der er ingen forbandt mellem de to afsnit, og i forbindelse med byggeriet forblev skibets hjørnekvadre på plads. Tårnmurene kan efter materialet at dømme være rejst relativ kort tid efter kirken; de mindre kvadre i de øvre skifter må trods deres ringere kvalitet regnes som romanske og kan næppe være tildannet meget senere end i 1200'rne. Et sådant romansk tårn er yderst

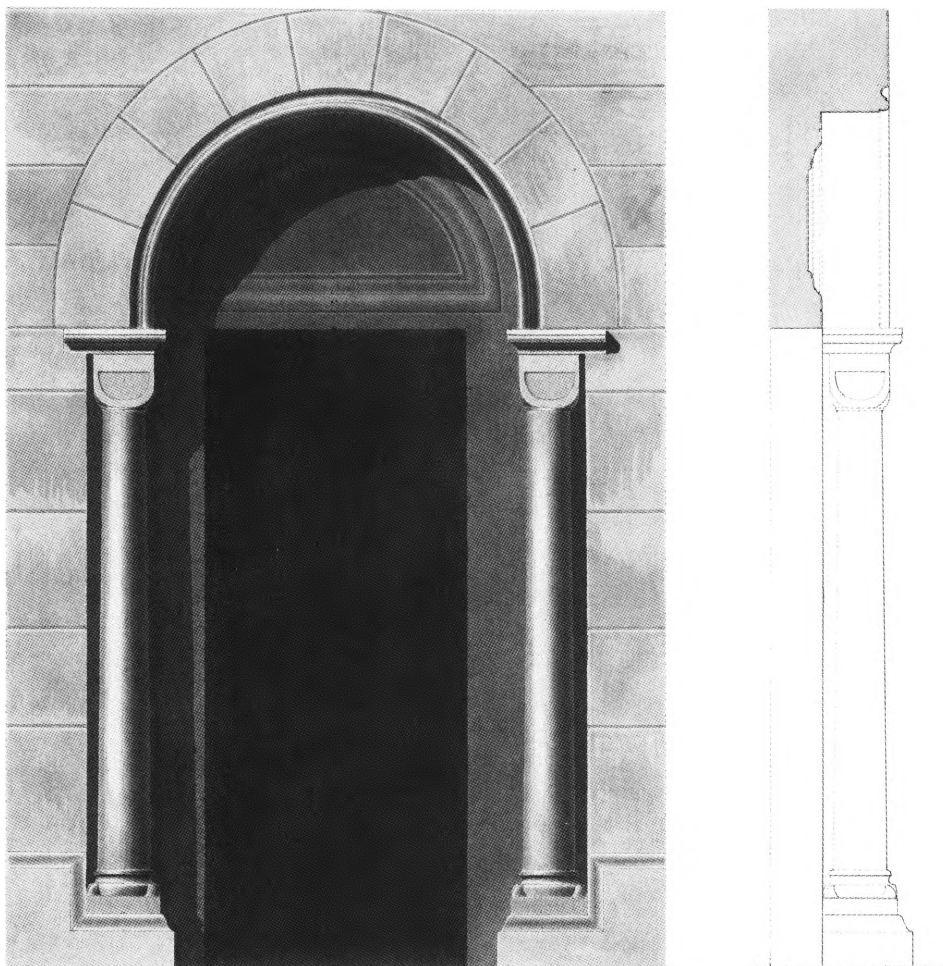

Fig. 11. Sydportal (s. 2808) målt og tegnet af E. H. Pell(?) 1875. 1:30. – *Südportal, vermessen und gezeichnet 1875.*

sjældent i Sydvestjylland (sml. dog et oprindeligt tufstenstårn ved †S. Klemens kirke i Ribe, s. 832). Andre tidlige tårne i stiftet har en rigere arkitektur og en planudformning med frem-springende mure i forhold til skibet, således den bevarede tårnunderdel i Viuf (Vejle amt) og det magtfulde tårn i He (Ringkøbing amt). Det forbliver derfor en mulighed, at tårnet er rejst i den senere middelalder med genanvendelse af kvadre fra en anden kirke. Genbruget af materialer kan da muligvis forklare tårnets dårlige tilstand, der som nævnt tidligt resulterede i en sammenstyrtning.

Tårnrummets vægge, der ifølge Helms og Uldall er af granitkvadre, står nu glatte og cementpudsede. Rummet får lys gennem et rundbuet *vindue* i vest, indvendig smiget. Vinduet

var tidligere af senmiddelalderlig karakter, spidsbuet og indvendig med tredobbelt falsede sider. I sydsiden sidder udvendig i 6. skifte en sekundært anbragt kvader nederst med et halvcirkulært, tilmuret hul, 20 cm bredt (fig. 48). Ved murens omsætning 1981 blev kvaderen opfattet som overliggeren til en indadsmiget *†glug*. Tårnet forbindes med skibet ved en 3,6 m bred, rundbuet arkade uden særlige træk. Åbningen er brudt igennem skibets vestgavl, og ifølge Uldall er de pudsede vanger af granit indtil vederlags-højde, mens buen er muret af tegl. Tårnrummet dækkes af et *tøndehvælv* af træ, opsat 1891. Over tøndehvælvet, ca. 4,5 m over gulvniveau, er kvaderstensvæggene i de tre frie sider trukket 7-8 cm tilbage, og i hjørnerne over dette tilbagespring hviler resterne af et gotisk *†hvælv* af

munkesten med kvartstens ribber. Hvælvet nævnes i forbindelse med nedstyrtningen i 1680'erne; ved et kirkesyn 1686⁴³ lå der 4 alen brokker i bunden af tårnet.⁴⁴

Der er adgang til tagrummet via en dør østligt i tårnets nordside, med bund 1,5 m over jorden. Døren er formodentlig indrettet år 1800 samtidig med opsætningen af en pulpiturstol (se tårnskabsstol nr. 3).⁴⁵ Senest ved etableringen af denne åbning har man sløjfet en lavere siddende, retkantet og kvadersat tårndør af ukendt alder, 1,5 m fra hjørnet mod skibet. Den tilmurede dør, der blev skjult bag kvaderbeklædningen 1879, ses på opmålingerne 1875 (fig. 12-13) og var fremme igen i forbindelse med kvadrenes omsætning 1981.

Et tilmuret, portallignende tårndørsted midt i vestsiden må være af yngre dato.⁴⁶ Døren er formodentlig indrettet kort efter 1875,⁴¹ da man ønskede kirkens indgang flyttet til tårnet, og sløjfet igen få år senere.⁴⁷ Dørstedet, der ikke spores indvendig, fremtræder idag som et ud-

vendigt, rundbuet felt, 2 m bredt, med små kragsten af granit. F. Uldall beskrev 1887 forholdene på følgende måde: »ved den foretagne ombygning (er) antydte en indgang, der dog er blændet og som med undtagelse af et par granitgesimser, der siges at være huggede ved denne lejlighed, kun er pudset i cement«.

Om tårnets tårnoverdel ved man kun, at det i 1600'erne havde sadeltag, formodentlig med gavle i øst og vest. 1686 nævnes et omløbende, muret bånd (»en listlaug af hugne sten, som fandtes rundt omkring uden på tårnet«).¹²

I de skriftlige kilder nævnes tårnet første gang 1590, da man frygtede, at det ville styrte sammen.⁵ Allerede 1593 hedder det i en ansøgning, at tårnet »for nogle år siden er faldet ned og har gjort skade på kirken og slået skriftehuset (våbenhuset) ned«. Til brug ved genopbygningen fik værgerne tilladelse til at købe det nødvendige tømmer hos de selvejende bønder i Anst herred.⁶ 1686 faldt en stor del af tårnet igen ned, og yderligere en del måtte nedtages.¹⁶ Klokken lå

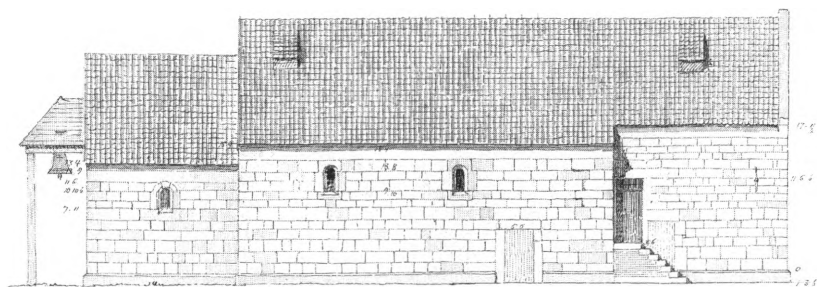

Fig. 12. Opstalt af kirkens nordside 1:300, målt i forbindelse med herredsrejse (1875). – *Aufriß, Nordseite der Kirche, vermessen 1875.*

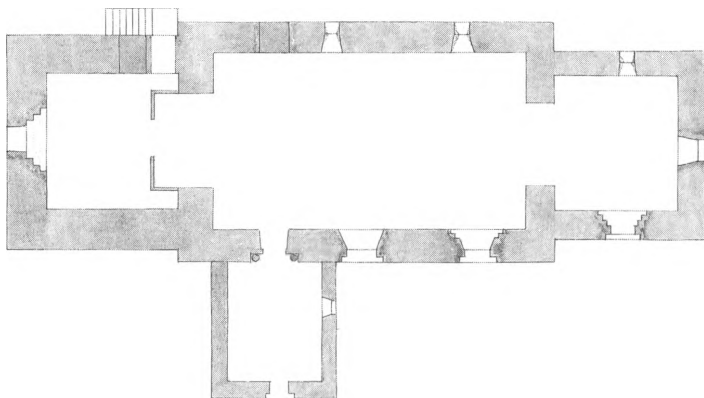

Fig. 13. Grundplan af kirken 1:300, målt i forbindelse med herredsrejse (1875). – *Grundriß, vermessen 1875.*

på jorden, og tårnrummet var opfyldt af brokker fra de nedstyrtede mure og hvælv. Synsmændene foreslog, at kvaderstensmurene blev brækket ned til to skifter over det omtalte bånd (»listlaug«), og nye gavle opmuret.¹² 1699 anslog man, at tårnet var ca. 6 alen (3,8 m) højere end skibet. Øverst var der brugt mursten, ellers var murene af kvadre. Taget var tækket med træfjæl, der ønskedes erstattet med bly.⁴⁸

Tårnoverdelen må være nedtaget 1743, der tidligere stod at læse på vestgavlen.⁴⁹ Ved udgivelsen af Danske Atlas (1769) huskede man endnu, at kirken »i mands minde (havde) haft et højt tårn, som nu var borte«.

I tårnrummet, der i 1800'erne tjente som materialrum, nævnes 1848 en *†kalkbænk*.⁴¹ Efter herskabsstolens nedtagning 1891 blev rummet inddraget i kirken.²²

To løse *søjlefragmenter* af granit (fig. 46), muligvis romanske, lader sig ikke umiddelbart indpasse i kirken. Det drejer sig et stykke af en søjleskaft (diameter 20 cm) og en base med omtrent samme dimensioner som sydportalens søjler. Fragmenterne, der nu henligger på loftet, er først kommet til kirken efter 1923.⁵⁰ De er hentet fra et hus nord for kirkegården,⁵¹ og lå indtil 1979 uden for våbenhuset. De er blevet opfattet som stammende fra portalen i tårnets vestmur; men denne dør må som nævnt være af nyere dato.

Tårnprojekt. Et forslag 1945 ved arkitekt Aage Bugge til genopførelse af tårnet kom aldrig til udførelse.

Våbenhuset ved skibets sydside er stærkt ændret ved en ombygning vistnok 1879, da det sammen med den øvrige kirke fik skifertag. Huset omtales som »skriftehuset«, da det 1593 blev »slået ned« ved tårnets sammenstyrtning.⁶ Murene er udvendig af genanvendte romanske kvadre, heriblandt tre vinduessten (jfr. ovf.). Disse store »hugne sten« nævnes allerede 1699.¹⁵ Nyhugget ved ombygningen er den svagt frempringende skråkantsokkel og en portallignende dør med affasede kragbånd.⁵² Døren afsluttes med en rund bue af vekselvis mørke og lyse kilesten af granit, tydeligvis inspireret af sydportal. Over den pudsede, teglmurede gavlspejs

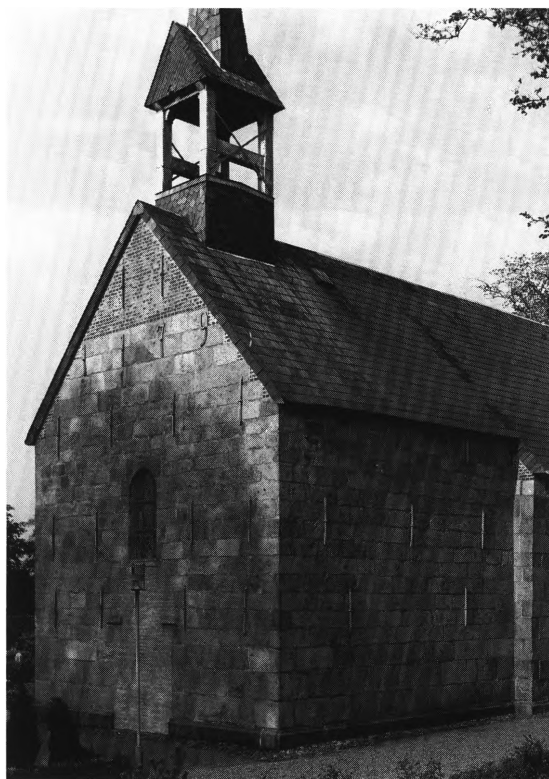

Fig. 14. Tårnunderdelen set fra sydvest. NE fot. 1993. – *Underer Tårn* er en hvidtet gesims. Indvendig er de hvidtede

vægge glatte og cementpudsede. I gulvet ligger ølandsfliser, og loftet er et tøndehvælv som tårnrummets.

Grundplanen 1875 (fig. 13) viser våbenhuset

før ombygningen. Det havde da et vindue i østsiden, og døren var en smal, udvendig falset åbning. Et loft lagt op o. 1850⁴¹ ønskedes 1860 ændret til et tøndehvælv af hensyn til skibets sydportal.

Provsten foreslog 1863, at våbenhuset blev re-

vet ned og kirkens hovedindgang henlagt til tårnets vestende. Planerne blev approberet 1867,⁵³ men kom som det ses ikke til udførelse. 1875²² gentog man ønsket om at flytte indgangen til vestenden; en dør her blev dog sløjft igen få år efter.

Tagværkerne over kor og skib er af eg og

gamle, men med præg af omsætning og delvis udskiftning. Korets seks spærter har ét lag hanebånd og korte stivere. Nummereringen (med

stregnumre i syd og små trekanten i nord) er foretaget på østsiden fra vest mod øst. – I korgavlens inderside ses aftrykket af oprindeligt tagtømmer med en opretstående sule over hanebjælken.

Af skibets 14 fag (1699: 15 fag)¹⁵ er det vestre fornyet i fyr. Det kraftige tømmer har dobbelt lag bladede hanebånd og korte, tappede stivere. 2.-4. fag, regnet fra vest, er samlet på østsiden og nummereret med stregnumre fra 1 til 3. De følgende seks fag er fortløbende nummereret på vestsiden med stregnumre fra 5 til 10. 12. fag skiller sig ud fra de øvrige ved at være af spin-kelt tømmer. To taphuller i hver af spærene viser, at dette fag oprindeligt har haft lange, krydsende stivere. Dette er dog næppe skibets oprindelige tagkonstruktion, der må have haft hanebånd: i triumfgavlens vestside ses afsatsen til en hanebjælke.

Tagbeklædning. Tagene er siden 1879 tækket med skifer.⁴¹ I 1600'erne var der bly på kor og skib.⁵⁴ I årene efter 1699¹⁵ blev nordsiden tækket med tegl, nævnt første gang 1739,²³ og frem til 1879 stod kirken, inklusive tårnpartiet, med bly i syd og tegl i nord. Små luger i tagets nordside (fig. 12 og 47) ønskedes 1853 malet.⁴¹ – Tårnoverdelen var efter genopbygningen i 1680'erne tækket med træfjæl; våbenhuset havde teglag.¹⁵

Tagrytteren over kirkens vestgavl er opsat 1879 efter tegning af C. F. Holm. Den firkantede, skiferklædte rytter har gavle i øst og vest og herover et stejlt, sekssidet pyramidespir. Den blev repareret efter lynnedslag 1883.²²

Vedligeholdelse og istandsættelser. Kirken betegnedes 1590 som bygfældig »både med tag og i andre måder«.⁵ Som nævnt i den historiske indledning (s. 2803) oversteg udgifterne til vedligeholdelse ofte kirkens indtægter. Den adelige værge og tiendeforpagter blev 1621 anklaget for byggesjusk, en retssag, der nåede helt til landsretten.⁸ Det blev her indvendt, at han ikke havde benyttet den muremester, som sysselprovsten havde anvist, og at der var muret med ler i stedet for kalk.⁵⁵

Efter svenskekrigene måtte både tag og loft sættes i stand. Kirkeværgen Margrethe Reedtz til Estrup ønskede 1663 at købe tømmer på Kol-

dinghus eller Haderslevhus.¹⁶ Blandt synsmændene ved et syn på tårnet 1686 var muremester Espen Nielsen, Vejen,¹² og ved et omfattende syn forud for kirkens overgang til privat eje 1699 deltog muremester Søren Hansen, Plovstrup, og tømmermand Niels Terkelsen i Bobøl. Sidstnævnte syn anslog, at en samlet reparation af tårn, våbenhus, blytag og kirkegårdsindgange ville koste 403 slette daler.¹⁵

En *hovedistandsættelse* 1879, formodentlig under ledelse af C. F. Holm, omfattede nyt skifer-tag, tagrytter og nye vinduer i skibets sydside foruden ombygning af våbenhuset og en total omsætning af tårnpartiets kvaderstensbeklædning.

I forbindelse med prædikestolsåbningens tilmuring 1905 foreslog arkitekt Andreas Hagerup, at den forhuggede korbue blev ommuret. Dette skete dog først ved Aage Bugges *restauration* 1927, der også på andre måder ændrede ved kirkens indre: loftet fik synlige bjælker, sydportalen blev udvidet og skibets sydvinduer ommuret.

Gulvet er 1958 lagt med gule mursten på fladen i sildebensmønster. Det afløste et flisegulv fra 1889.⁴¹ Et murstensgulv i våbenhus og midtgang var 1699 »formolsket og optrådt«.¹⁵ Inden 1851 var der lagt et bræddegulv omkring alteret.⁴¹

I *vinduerne* i kirkens sydside indsattes 1879 store rundbuede støbejernsrammer, udvendig indfattet i granit. Indvendig blev skibets vinduer 1927 ændret i overensstemmelse med det i korret. Dette rundbuede vindue har bevaret sin sengotiske karakter med tredobbelt falsede munkestenskarme.

Opvarmning. En tåkkelovn ønskedes 1890 opstillet i skibets nordøstre hjørne,⁴¹ men synes dog at være blevet placeret i det sydvestre hjørne. Her indrettedes 1933 en fyrcælder med tåkalorifer, hvortil der var adgang via en udvendig trappe ved våbenhusets østmur. Kaloriferen, der var til fast brændsel, afløstes 1961 af et olie-fyr. Det nuværende el-luftvarmeanlæg blev 1980 installeret i den eksisterende kælder, og samtidig sløjfede man den udvendige adgang og nedtog en skorsten over skibets tagrygning.

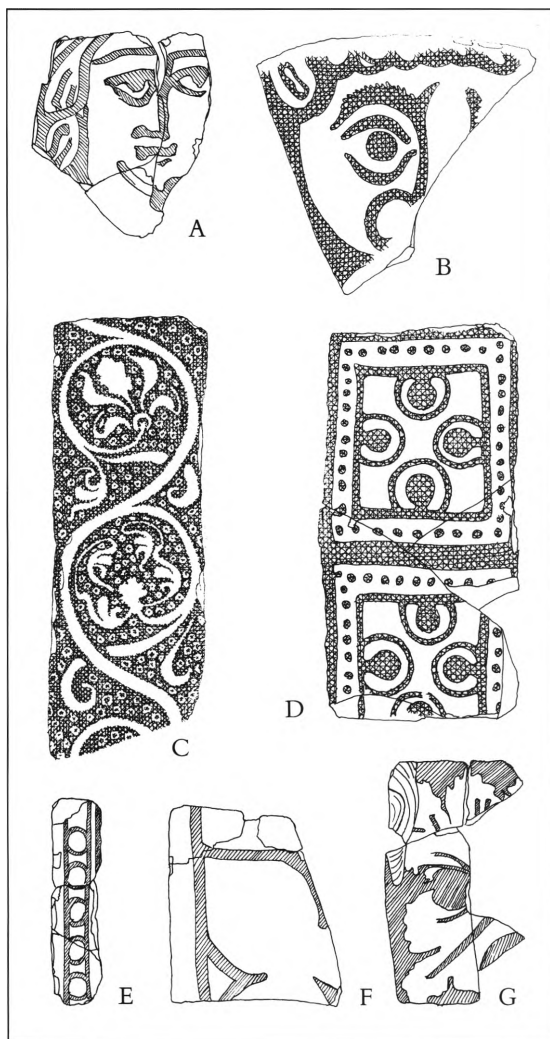

Fig. 15A-G. Brudstykker af middelalderlige *(!)glas-malerier, fundet ved arkæologiske undersøgelser i korgulvet 1958 og bag altret 1971 (s. 2815). B, C og D tegnet af Birgit Als Hansen, de øvrige af Knud J. Krogh. 1:2. – *Bruchstücke mittelalterlicher *(!)Glas-malereien, gefunden bei den archäologischen Untersuchungen im Chorfussboden 1958 und hinter dem Altar 1971.*

Kirken står udvendig i blank mur; hvidkalket er kun en stribe under tagskægget og partiet omkring nordsidens vinduer. Kvadrene i tårnunderdelen er som nævnt omsat 1981, da man også fjernede hamborgerfuger fra 1879. Indvendig er væggene hvidtede med undtagelse af granitstikket over korbuen. – 1791 var kirken hvidkalket både ude og inde;⁵⁶ 1875 var nordsiden ukalket (jvf. fig. 47).

Vindfløjen over tagrytteren er som denne opsat »1879«, angivet med gennembrudte tal på fløjen.

†*Vægmaleri.* »Baggrunden til alteret«, dvs. korets østvæg, ønskedes 1882 opmalet.²² På ældre fotografier (fig. 38 og 45) står væggen med en mørk farve. Den er formodentlig blevet overhvidtet 1927.

GLASMALERIER

I tårnets vestvindue indsattes 1985 et glasmaleri med vedbendmotiv, udformet af Sven Havsteen-Mikkelsen i samarbejde med glarmester Mogens Frese, København.

Middelalderlige *(!)glasmalerier (fig. 15A-G og 18). Ved de arkæologiske undersøgelser i korgulvet 1958 og bag altret 1971⁵⁷ fremkom i alt ca. 350 fragmenter af middelalderligt vinduesglas, der nu opbevares i Nationalmuseet.⁵⁸ Glasset er ret nedbrudt og for det meste vedkommende uigennemskinneligt. Kun på en mindre del af skårene kan farven erkendes; de fleste er klare med et grønligt skær, men gulbrunt og blå forekommer også. 51 skår bærer spor af bemaling, i de fleste tilfælde brunt eller rødbrunt, i et enkelt tilfælde (B) gråt.

Blandt motiverne er fragmenter af tre menneskehoveder, således et hageparti (fig. 18) og et næsten helt bevaret ansigt (fig. 15A). Et dyrehoved (fig. 15B), der snarest har tilhørt et evangelistdyr (okse eller løve), er fundet bag altret og stammer vel fra østvinduet. En del skår kan opfattes som dragtdetaljer, bl.a. findes stykker med parallelle folder og vistnok en hovedbeklædning. Af ornamenten er fundet et smukt udført rankeslyng (fig. 18, 15C), der antagelig udgør en del af en omløbende randbort. Skårene (fig. 15D-G) viser henholdsvis en enkel, kraftig, geometrisk ornamentik, en smal perlebort, et kløverblad og et mere fliget bladværk. Af andre ornamentdele kan nævnes en symmetrisk, stjernelignende figur og en stump, der måske er randen af en medaljon.

Motivet er enten malet på glasset med pensel, så billedet står som en mørk aftegning mod lyset (f. eks. A og F), eller glasset er påført et tykt lag

maling, hvori motivet er indridset. Ved den sidste metode kommer billedet til at stå gennemlyst, translucent (C).⁵⁹

Fragmenternes beskedenhed og tilstand vanskeliggør en nærmere bestemmelse. Set i sammenhæng med vinduesstørrelsen (oprindelig lysning ca. 70×30 cm) må det være sandsynligt, at figurfremstillingerne hovedsagelig har haft karakter af stående skikkelser med enkelt eller dobbelt kantbort som de senromanske vinduer med bispehelgener, der kendes fra kirkerne i Bjerreby (Svendborg amt) og Roager (DK. SJyll. s. 1192f.).⁶⁰ Ansigtstegningen har karakter som i disse malerier, et bortstykke (D) forekommer tilsvarende groft som deres ornamentik, mens et andet (C) er af væsentlig mere kultiveret udførelse. Det har et sidestykke fra Sønder Tranders kirke (Ålborg amt)⁶¹ og slutter sig i rankeformen nøje til en bort på det gyldne alter fra Sindbjerg kirke (Vejle amt).⁶² Ingen former synes yngre end 1200'rne, og det må anses for sandsynligt, at malerierne i hovedsagen hører til kirkerummets ældste, rige indretning fra årtierne o. 1200 (jfr. inventar).

En intakt, klar **vinduesrude*, måske fra senmiddelalderen, fandtes også i mellemrummet bag alterbordet. Den er rhombeformet med største mål 13×7,6 cm og af 3 mm tykt let grønligt glas.⁶³

**Vinduessprosser*. Sammen med glasset blev fundet i alt syv fragmenter af vinduessprosser af bly, alle med H-formet tværsnit.⁶⁴ På et af fragmenterne, et kryds, var påloddet en ring, formet af et stykke sprossebly, til vinduets fastgørelse til vindjern.⁶⁵

INVENTAR

Oversigt. Om bygningens romanske indretning og udstyr vidner alterbordet, den usædvanlig gode, reliefprydede granitdøbefont samt en række interessante fund, gjort ved *arkæologiske undersøgelser* i korgulvet og bag alterbordet 1958 og 1971. Det drejer sig om rester af et **(†)gyldent alter* med retabel fra o. 1200 og om liturgisk udstyr, der i det væsentlige må stamme fra 1200'rne: Et **bronzekors* (fra en **(†)processionsstav?*), en lille **messekløkke* (håndkløkke), **låget* af et **(†)chrismatorium* (oliegemme) samt stumper af **bogbeslag* (alle fund i Nationalmuseet).

Senmiddelalderen repræsenteres af to små helgenfigurer fra en **(†)altertavle*, hvortil også har hørt en **figur* af S. Kristoffer, nu i Koldinghusmuseet. En *†kløkke* fra 1492 var udført af støberen Peter Hansen i Flensborg og bar kirkeværgernes navne.

Som så ofte er det århundredet efter reformationen, der giver indretningen sit hovedpræg. Prædikestolen er udført 1588 i ungrenæssancestil med forsinkede, gotiske træk; den var vistnok oprindelig af lektorietyper. Altertavlen, fra o. 1610, er et højrenæssancearbejde, tilskrevet Mads Christensen Gamst i Revsing. Dåbsfadet er sydtyisk fra o. 1575, alterstærkerne barokke (o. 1650), og altersølvet er udført af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe 1854. En **pengetavle* og en **klingpung*, begge fra o. 1800, opbevares i Den Antikvariske Samling i Ribe.

Farvesætning og istandsættelser. Altertavle og prædikestol har bemaling i hovedsagelig brunt og dodenkoprødt fra en restaurering 1927-28, da altertavlens storfelter fik de nuværende malerier af Troels Trier. En let farveafstemning er sket 1984, da stoleværk m.m. maledes i gråt og rødt.

Engang i første halvdel af 1700'rne blev altertavlen nystafferet med grå grundfarve, blå marmorering, grønt, rødt og guld samt nye *†malerier*. Prædikestolen synes at have stået med delvise stafferinger indtil 1849, da alt inventar blev istandsat og malet i gråtoner. Malerier fra denne restaurering er bevaret på altertavlen, dels i topfelterne dels bag de nuværende fra 1927. 1867 gjorde egetræsfarven sin entré i rummet, og 1891 nedtog man en *†pulpiturstol* for Estrups ejere (fra 1800) og indsatte de nuværende stolestader.

Alterbordet (fig. 17) er romansk, muret af hele og kløvede marksten, stærkt reduceret ved forhugning fortil 1870 og forhøjet ved påmuring med mark- og munkesten. Bordet, der er opført 6-10 cm fra østvæggen, måler 138×nu 96 cm, og er nu 102 cm højt. Oprindelig højde har været 92 cm, dybden formentlig ca. 115-20 cm. En delvis fjernelse af forhøjelsen afdækkede 1971 bordets gamle, glatpudsede overflade af kalkmørtel (jfr. fig. 17). Heri sås det østligste af en *helgengrav* give sig til kende i den brudlinje, som nu danner alterbordsrestens forkant. Fra graven må stamme et fragment af en **dæksten* i fint slebet, rødbrun porfyr, 3,3×3,3 cm, 1,3 cm tykt (fig. 18, nederst), der 1958 er fundet i gulvet nord for altret.⁶⁶ Bagtil sås bordets gamle pudsoverflade afbrudt i et ca. 15 cm bredt, nord-sydgående bånd ca. 20 cm fra bordfladens bagkant. Dette har undersøgeren, sikkert med rette, opfattet

Fig. 16. Indre set mod øst. NE fot. 1988. – *Kircheninneres gegen Osten.*

som spor af en oprindelig, påmuret trinforhøjning som støtte for et romansk (†)alterretabel, hvis stumper samtidig blev konstateret omkring altret (se *(†)gyldent alter).⁶⁷ 1870 lod man af hensyn til et nyt knæfald bordet formindske (i vest) »indtil en alen og 15 tommer fra muren«. ²²

Fundamenter for †sidealtre fandtes 1958 i skibets østhjørner. Det nordre, ca. 165 cm bredt og 110 cm dybt, udgjordes af marksten, lagt i ler; fortil sås en opstående pudskant, der viser, at bordet har stået med glattet puds. Fundamentet under prædikestolen i syd var tilsvarende.⁶⁸

Alterpanelet, fra 1927, er af fyrretræ, 162×111 cm, 104 cm højt, gråmalet. Det har afløst et lignende, enkelt †alterpanel af fyr. En eventuel romansk †alterbordsforside er nævnt nedenfor (se *(†)gyldent alter).

Et grønt alterklæde dækker siden 1988 alterpanelets forside, †Alterklæder. 1841 savnedes vistnok alterklæde, 1849 var klædet affalmet og burde fornys.⁴¹ 1862 ønskede man atter en fornyelse, i rødt fløjel med kors af guldbrokade. Den skete året efter,²² og siden har altret haft sådanne klæder indtil midten af 1900'erne (jfr. fig. 45).

Altartavle (fig. 19), o. 1610, tilskrevet billedskæreren Mads Christensen Gamst i Revsing, især beslægtet med hans tavler i Harte (Vejle amt, regnskabsbelagt 1618-19) og Skodborg (Haderslev amt, 1610).⁶⁹ Over et lavt postament udgøres tavlen af tredelt, frisøjleprydet storstykke og tredelt topstykke med bred topgavl. Kun postamentet har nu vinger (fig. 21); storvinger har øjensynligt aldrig hørt til, formentlig

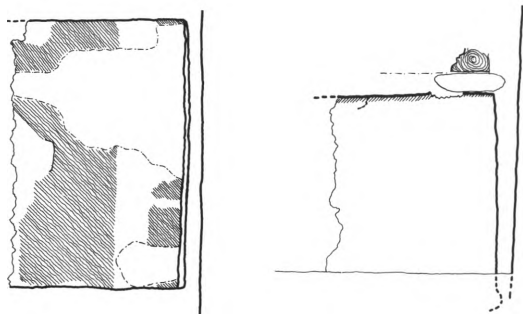

Fig. 17. Alterbord, romansk, muret af hele og kløvede marksten, reduceret ved forhugning fortil 1870 (s. 2816). Bordfladen har rester af en helgengrav og ca. 20 cm fra bagkanten spor efter en trinagtig forhøjning, som må have været støtte for et samtidigt, kobberklædt retabel (s. 2822, jfr. fig. 18 og 26). Plan og snit, 1:50, ved Knud J. Krogh 1971. – *Romanischer Altartisch aus Feldstein, 1870 reduziert an der Vorderseite. In der Altartischplatte befinden sich Reste eines Sepulcrums. Etwa 20 cm von der Hinterkante gibt es Spuren einer stufenartigen Erhöhung, die als Stütze eines gleichzeitigen, kupfergedeckten Retabels gedient haben mag* (vgl. Abb. 18 und 26).

fordi en ældre $\dagger$ præstestol ikke levnede plads (jfr. ndf.). De korintiske søjler, hvis prydbælter har rulleværk med et lille englehoved, står foran høje profilfyldinger. Æggestavslister indfatter malerifelterne og kanter storstykket yderst (på vingernes plads). Den kvartrunde, kassetteværksprydede postamentgesims har under de ydre storsøjler en drejet hængeknop (fra. 1927-28); under de indre søjler danner postamentet fremspring i form af volutbøjler med løvehoved. Storfrisen, hvis underside har »loft« i form af profilfyldinger med spor efter hængeknopper,

er gennemløbende med tandsnitsarkitrav og en perlestavsprydet profilgesims. Herpå står yderst to helgenfigurer fra en sengotisk ($\dagger$)altertavle (nødhjælperhelgener, jfr. ndf.), der skal gøre det ud for evangelisterne Markus (i nord) og Matæus med deres symbolvæsner ved fødderne (fig. 23-24). Mellem dem hæver sig det noget fortrykte topstykke, der har haft $\dagger$ vinger, hvilende på storgesimsen (spor ses). Topstykkets arkadefelter (fig. 20) flankeres af joniske hermapilastre med kannelerede skafter. Alle fire hermer er kvindelige, de indre krydser hænderne på et hængeklæde med maske, der dækker skaftets øvre del; de ydre er nøgne og griber fat i frugtklaser foran skafterne. Felternes arkader er ens, bortset fra at midtfeltets er væsentlig bredere end sidefelternes og forsynet med en fladrundbue. Bueslagene, der har tungekant og prydes af forsænket slyngbånd mellem perlestave, hviler på sidevendte, joniske karyatidefigurer af særegent barmfagert tilsnit, som genfindes på tavlen i Skodborg.⁷⁰ I sviklerne volutblade. Topgesimsen er svajet med tvedelte volutbøjler, topgavlen formet som en bred rulleværkskartouche med rektangulært skriftfelt, drejede spir (fra 1927-28) samt en kronende kartouche med medaljon. Heri ses Kristus stående i dramatisk positur med fødderne på verdenskuglen og højre hånd hævet velsignende.

Træværket har bemaling fra restaureringen 1927-28, udført af maler Richard Jung i Gesten.⁷¹ Dominerende er brunt og dodenkoprødt, der på profilled og sirater suppleres af rødt, blåt, grønt, hvidgråt og guld. Fra samme tid stam-

Fig. 18. Fund fra arkæologiske undersøgelser i koret 1958 og 1971. Foroven otte dele af forgyldt kobberblik fra $\ast(\dagger)$ gyldent alter, o. 1200 (s. 2822). Fra venstre: Tårn fra retabel (a), spirprydelser med bjergkrystal (b-e), formentlig også fra retabel (jfr. fig. 26), samt indfatninger for bjergkrystal (f-h). I mellemste række liturgisk udstyr af bronze, 1200'rne (s. 2825): $\ast$ Kors (forgylt), måske fra processionsstav, lille $\ast$ messekløkke (håndkløkke) med jernknebel, $\ast$ låg af chrismatorium (oliegemme), samt to $\ast$ bogspænder og et $\ast$ bogbeslag. Nederst: to fragmenter af senromansk $\ast(\dagger)$ glasmaleri med rankeslyng og et underansigt (s. 2815, jfr. fig. 15C), samt fragment af $\ast$ dæksten i rødbrun porfyr fra det romanske alterbords helgengrav (s. 2816, jfr. fig. 17). I Nationalmuseet. NE fot. 1993 – *Archäologische Funde aus dem Chor 1958 und 1971. Oben acht Teile aus vergoldetem Kupferblech eines $\ast(\dagger)$ Goldnen Altares, um 1200. Von links: Turm eines Retabels (a), Spitzenzierden mit Bergkristall (b-e), vermutlich auch vom Retabel (vgl. Abb. 26), sowie Einfassungen für Bergkristall (f-h). In der mittleren Reihe liturgische Ausstattung aus Bronze, 13. flu: $\ast$ Kreuz (vergoldet), vielleicht von einem Prozessionsstab, kleine $\ast$ Messglocke (Handglocke) mit eisernem Klöppel, $\ast$ Deckel eines Chrismatoriums sowie zwei $\ast$ Buchschlösser und ein $\ast$ Buchbeschlag. Unten: zwei Fragmente spätromanischer $\ast(\dagger)$ Glasmalerei mit Rankenfries und dem unteren Teil eines Gesichts (vgl. Abb. 15) sowie Fragment eines $\ast$ Decksteins aus Porphyrt vom Sepulcrum des romanischen Altartischs (vgl. Abb. 17).*

Fig. 19. Altertavle, o. 1610, tilskrevet Mads Christensen Gamst (s. 2817). Storfelternes malerier er af Troels Trier 1927, topstykkets fra 1849. NE fot. 1988. – Altar, um 1610, zugeschrieben Mads Christensen Gamst. Gemälde in den Hauptfeldern von Troels Trier, 1927, im Aufsatz von 1849.

mer storfelternes tre malerier, der er udført af Troels Trier 1927 i olie på lærred. I midtfeltet ses Kristus i Emmaus, malet efter Rembrandt,⁷² i nord Jesu fødsel, i syd Dåben. Til fremstillingerne svarer frakturindskriftene i postamentet: »Bliv hos os Mester« og i storfrisen: »Uden nogen bliver født paany... (Joh. 3,5)«. De ældre topmalerier er fra 1849,⁴¹ muligvis udført af maler Lind i Jernved,⁷³ idet midtfeltets Golgatascene (fig. 20) dog snarest er opmaling af en under-

liggende fremstilling fra 1700'ernes første halvdel. Til scenen henviser topgavlens indskrift: »Se det Guds Lam, som bærer Verdens Synd (Joh. 1,29)«. I sidefelterne ses to apostle efter Thorvaldsen, i nord Paulus (fig. 20), i syd Johannes. De er 1924 og 1927-28 fremdraget under kraftig overmaling fra 1867 (jfr. ndf.). Sammenhørende med topmalerierne er et sæt ældre malerier i storfelterne, skjult bag de nuværende lærredsmalerier. Midtfeltet rummer en fremstilling

Fig. 20. Altertavle, o. 1610, udsnit af topstykke med malerier fra 1849, Korsfæstelsen og apostlen Paulus (s. 2818f.). NE fot. 1988. - Altar, um 1610, Ausschnitt aus Oberteil mit Gemälden, Kreuzigung und Aposteldarstellung, 1849.

af Nadveren (fig. 22), nordre sidefelt viser Hyrdernes Tilbedelse, det søndre Jesu Døb (jfr. fig. 38). Farverne er klare, stemningen præget af forklaret lys. Malerierne fra 1849, både de synlige i topfelterne og de dækkede i storfelterne, er malet på tavlens gamle egepanel. Dette viste ved en undersøgelse 1980 ingen spor af renæssancemalerierne, idet oprindelig farve alene konstateredes på træværket.⁷⁴ Derimod ligger der under billederne fra 1849 (dog ikke top-sidefelterne) et sæt *†malerier* fra 1700'rne, vistnok med samme motiver.⁷⁵ De har hørt til en staffering med grå grundfarve som baggrund for blå marmorering, grønt, rødt og forgyldning samt gule indskrifter på blå bund. Til denne nymaling af renæssancetavlen har hørt våbenskjolde, hvorom oplysningerne er modstridende. Ifølge Danske Atlas (1769) sås på tavlen kirkeejeren Theodosius Levetzows og hustrus våbener med årtallet 1702; få år senere af tegnede Søren Abildgaard imidlertid våbener på tavlen, der klart må opfattes som tilhørende Hans Bachmann og hustru Kristine Margrethe Bachmann, som var kirkeejere 1714-45.⁷⁶

1846 kaldtes tavlen falmet og afskallet; en restaurering og opmaling henstod dog til 1849,⁴¹ da tavlen fik de delvis bevarede malerier, der eventuelt kan henføres til nævnte maler Lind.

Hertil hørte en bemaling af træværket i hovedsagelig hvidt og gråt med bibeholdt, udsparet forgyldning og rødt fra 1700'ernes staffering. 1867 overstrøg maler H. Hansen, Skodborghus, det meste af tavlen med lysebrun egetræsådring. På søjler og snitværk bevaredes hvidt og lidt rødt; også malerierne blev ladet urørt bortset fra topstykkets sidefelter, hvor apostlene overmaldes som grisaillebilleder med deres navne anført på sokler.

Tavlens tilstand kendes herefter fra ældre fotografier (fig. 38), der viser den med de to helgenfigurer stående som nu, blot ombyttede. I postamentfeitet læstes Nadverindstiftelsen

Fig. 21. Altertavle, o. 1610, udsnit med postamentfremspring og -vinge (s. 2817). NE fot. 1988. - Altar, um 1610, Ausschnitt mit Sockelvorsprung und Kartusche.

Fig. 22. Nadveren, tidligere altermaleri fra 1849 (s. 2821). Ole Dufour fot. 1984. – *Das Abendmahl, ehemaliges Altargemälde von 1849.*

(fraktur), hørende til storfeltets daværende maleri, i topgavlen samme indskrift som nu. Siden 1907 arbejdedes med planer om at fa tavlen restaureret og forsynet med andre malerier.²⁰ Med henblik på en sondering efter eventuelle ældre malerier indsendte man 1924 til Nationalmuseet topstykkets søndre maleri (Johannes), hvis overmaling fra 1867 blev fjernet. Ved restaureringen 1927-28 blev en tilsvarende afdækning foretaget ved det nordre i forbindelse med, at tavlen i alt væsentligt fik sin nuværende fremtræden. Istandsæt 1984.

*†) *Gyldent alter*. Ved guldundersøgelsen i korret 1958 og en opfølgende tømning af det smalle mellemrum bag alterbordet 1971⁷⁷ (jfr. fig. 17) fremkom stumper af forgyldt kobberblik, der må være rester af et såkaldt gyldent alter fra o. 1200⁷⁸ (fig. 18, foroven): a) Formet som et let hvælvet tårn med udkraget kegletag, 8,8 cm højt; forneden tre sømhuller til fæstelse på trækerneln.⁷⁹ b-d) Tre smalle, kegleformede spir af kræmmerhusagtigt ombøjjet kobber, kun det ene (b) øjensynligt fuldt bevaret med en afsluttende bjergkrystal i pånittet, cirkulær indfatning, 14,6 cm høj (fig. 26). Kobberet er fæstnet til en trækerne med fire søm, anbragt parvis ved metallets sammenføjning, der må opfattes som

spirets bagside. En lidt uregelmæssig cirkulær åbning i indfatningens bund har tilladt bagfrakommende lys at skinne igennem bjergkrystallen, der måler 2,3 cm og er 1,1 cm tyk. Spirene c og d er tilsvarende, nu 14,4 og 12,6 cm høje, det første med delvis bevaret trækerne, det andet med spor efter træet.⁸⁰ e) En bjergkrystal (revnet) som spir b's i en tilsvarende indfatning (tvm. 2,9 cm) med hul i bunden. Har hørt til et spir som ovenstående, formentlig d (jfr. fig. 18).⁸¹ f-m) Indfatninger til bjergkrystaller, cirkulære (tvm. 4,7 og 3,0 cm) og ovale med største mål mellem 2,8 og 4,5 cm. De mere eller mindre mishandlede indfatninger består af en flad bund med opstående kant, hvis pålodning skjules af en omløbende kobbertråd. Bunden har sømhuller fra fæstelse.⁸² n-o) Fem brudstykker af mindst to indfatninger som ovenstående; formen kan ikke bestemmes.⁸³ p-ø) Tolv ubestemmelige stumper kobberblik; tre med rester af forgyldning må med nogenlunde sikkerhed stamme fra altret.⁸⁴

Fig. 23-24. Nødhjælperhelgener fra sengotisk (†)altertavle, o. 1500 (s. 2823, jfr. fig. 25). 23. S. Margaretha (formentlig). 24. S. Cyriacus. Figurerne er genbrugt på altertavle fra o. 1610 som evangelister, henholdsvis Markus og Mattæus (s. 2818, jfr. fig. 19). NE fot. 1988. – *Nothelferfiguren eines spätgotischen (†)Schmaltzaltars, um 1500. Die Figuren sind als Evangelistenfiguren eines Altars um 1610 wiederverwendet (vgl. Abb. 19).*

Væsentligst for forståelsen af stumpernes gamle sammenhæng er det lille tårn a, der har så nøje paralleller på retabelt ved det gyldne alter i Sahl kirke (Ringkøbing amt), at man må tænke sig et lignende retabel i Malt. Som påvist ved undersøgelsen 1971 kan spor efter en trinforhøjning ved bordfladens bagkant yderligere bekræfte eksistensen af et sådant retabel (jfr. ovf. og fig. 17), som man endvidere kunne tænke sig prydet med de særegne spirprydelser (b-e).⁸⁵ Tilstedeværelsen af et rigt formet retabel gør det i sig selv højst rimeligt, at der i alterprydelsen har indgået en alterbordsforside; de mange uens bjergkrystalindfatninger må tale yderligere herfor. Retablets sammenhæng med alterbordets udformning antyder, at det gyldne alter går tilbage til kirkens første indretning. En datering som Sahl-alterets til tiden omkring 1200 vil også rime udmærket med de i samme gulvlag fundne stumper af kirkens senromanske *(†)glasmalerier (jfr. ovf.).

Det gyldne alter har tydeligvis været udsat for voldelig ødelæggelse og plyndring, måske engang i de urolige 1300-år.⁸⁶ Ransmændene synes helt bevidst at være gået efter de værdifulde bjergkrystaller, hvis spir og mishandlede indfatninger jo udgør fundets hovedmængde.⁸⁷

Af en sengotisk (†)altertavle fra o. 1500 er bevaret tre små helgenfigurer, de to i kirken, den *tredje i Museet på Koldinghus. To 37 cm høje helgener er nu opsat yderst på renæssancealtertavlens storgesims som »evangelister« (jfr. ovf.). Den nordre (fig. 23) er en kvinde, formentlig S. Margareta. Hun har krone og langt, udslået hår; i højre hånd holder hun en opslået bog, den fodside kappe er lagt op over en nu afbrudt venstream, og ved hendes højre fod ligger et dyr, der vel må opfattes som dragen. Dets noget løveagtige udseende kan skyldes opskæring i forbindelse med, at figuren fik sin nuværende funktion som evangelisten Markus. Den søndre må være S. Cyriacus (fig. 24), i diakondragt med halvlångt, lokket hår. Venstre hånd holder en opslået bog mod brystet, den højre gør en helbredende gestus mod et knælende, bedende barn foran venstre fod (formentlig kejser Diokletians datter Artemia).⁸⁸ I sin nu-

Fig. 25. *S. Kristoffer, nødhjælperhelgen fra (†)altertavle o. 1500 (s. 2823, jfr. fig. 23-24). I Museet på Koldinghus. LL fot. 1981. – *Der hl. Christophorus, Nothelferfigur eines (†)Schnitzaltars um 1500.

værende anbringelse må figuren have været opfattet som Mattæus med sit symbolvæsen, englen. Den tredje er en *Kristofferfigur (fig. 25), nu 40 cm høj, fremstillet med det nu hoved- og armeløse Jesusbarn på sin højre skulder, vadede gennem vandet, der er angivet som skematiske bølger på fodstykket. Hans ansigt kranes af viltet lokket hår og fuldskæg, højre hånd støtter barnets fod, venstre arm er afbrudt, en flig af kappen kiltet op ved det snoede bælte. Figuren, der som de to i kirken savner huling bagtil, står nu i afrenset træ.⁸⁹

Da figurerne har nogenlunde samme størrelse og synes at måtte identificeres med helgener, der hører til de 14 nødhjælpere, stammer de efter al sandsynlighed fra én og samme tavle. Denne må antages at have haft en serie med alle fjorten nødhjælperhelgener, måske anbragt på række i predellaen som eksempelvis i Vester Starup (s. 1663) og Anst (s. 2488, jfr. også Brørup, s. 2719).⁹⁰ Tavlen kan have været kirkens sengotiske højaltertavle, der i så fald er blevet nedtaget ved renæssancetavlens anskaffelse, idet man først har ribbet den for brugelige figurer. Det er dog også muligt, at figurerne er sekundært opsat på renæssancetavlen, idet de eksempelvis kunne stamme fra en gammel $\dagger$ altertavle, som Helvig Arenfeldt til Estrup 1650 byttede sig til fra S. Katrine kirke i Ribe.⁹¹ Jacob Helms var 1873 ikke opmærksom på tavlens to genbrugte

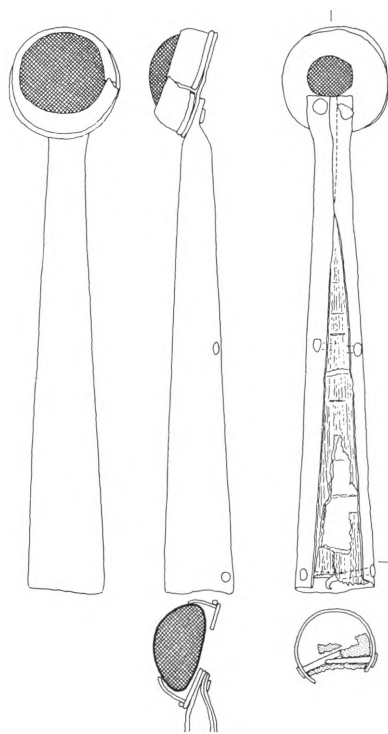

Fig. 26. *Spirprydelse af forgyldt kobberblik med bjergkrystal, der har været gennemlyselig bagfra. Fragment af *($\dagger$)gyldent alter, o. 1200, formentlig fra retabelt (s. 2822 (b), jfr. fig. 18). Opmåling, 1:2, ved Knud J. Krogh 1971. – *Spitzenzierde aus vergoldetem Kupferblech mit einem von hinten durchleuchtbaren Bergkristall. Fragment eines *($\dagger$)Goldnen Altares, um 1200, vermutlich von Retabel (vgl. Abb. 18).

Fig. 27. Alterkalk, 1854, udført af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe (s. 2824). NE fot. 1988. – *Kelch, geschaffen von Johan Jacob Heinrich Rühle in Ribe, 1854.*

helgenfigurer, men nævnte den lille Kristofferfigur i kirken.

Altersølv, 1854, udført af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe. Kalken (fig. 27), 20 cm høj, er ganske enkel med cirkulær, aftrappet fod, cylinderskafte med midtring samt et glat, let svajet bæger, der muligvis er fornyet o. 1881. På standkanten graveret skriveskrift: »Malth Sogns Kirke Eiere 1854«. Her ses også Rühles stempel (Bøje 1982, nr. 6806) og et lødighedsmærke (Il-lø-digt). Disken, tvn. 13 cm, er glat, undersiden med indprikket indskrift som kalkens (stempler savnes). 1872 skulle kalken forandres til en »passende form«, og 1881 ønskedes den gjort smalle.²²

Indtil 1854 var altersølvet fælles for Malt og Folding,⁴¹ hvor man endnu bruger det gamle altersæt fra 1703 (se s. 2859). Ligeledes har kirken haft et $\dagger$ altersæt af tin fælles med Læborg kirke (s. 2926).

Oblatæske (fig. 28), 1854, hørende til altersættet og ligeledes leveret af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe. Den ganske lille æske er cylindrisk, tv. 8 cm, 3 cm høj, med et svagt hvælvet låg, der prydes af en kartouche med slynget bladværk omkring et krucifiks med håndtryk under korset. Under bunden ses indprikket samme indskrift som på altersølvet samt Rühles stempel (Bøje 1982, nr. 6806). †*Alterkander*. 1847 anskaffedes en alterkande af porcelæn,⁴¹ der atter blev udskiftet 1906.²²

Sygesæt, se under Folding.

Alterstager (fig. 29), o. 1650, 45 cm høje, balusterformede med profilering, beslægtet med stagerne i Varde S. Jacobi (s. 900) og i Mjolden kirke, dateret 1649 (DK.Sjyll., s. 1450). En *syvstage* er anskaffet o. 1940 for legatmidler.²⁰

†*Messehagler*. 1835 anskaffedes en ny hagel, der allerede 1846 ønskedes udskiftet.⁴¹ Det skete 1852, da man købte en messehagel af silkefløj,⁴¹ vel den, der 1862 nævnes som højrød, og som 1889 udskiftedes med en ny i mørkerødt plys med rygkors og kanter i to tommer bred guldbrokade.²²

Ved de arkæologiske undersøgelser i koret 1958 og 1971 fremkom en række genstande, der har tjent altret og dets liturgi i 1200'rne (fig. 18, mellemste række):

Et **kors* (fig. 18) af forgyldt bronze, 10,5 cm højt, måske fra en **(†)processionstav*. Korsar-

Fig. 28. Oblatæske, 1854, udført af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe (s. 2825). NE fot. 1988. – *Oblatendose, geschaffen von Johan Jacob Heinrich Rühle in Ribe, 1854.*

Fig. 29. Alterstager, o. 1650 (s. 2825). NE fot. 1988. – *Altarleuchter* mene, med cirkulært tværsnit (tv. 1,0 cm), af-

sluttes af småtninger med affasede hjørner. Nederst har korsfoden en mejselagtig æg til korsets fæstelse, formentlig som øvre afslutning på en proces. En lille **messekløkke* (fig. 18) af bronze, 5 cm høj, tv. 4,5 cm, med øsken og en knebel (nu løs) af jern, der har været ophængt i en halv-

cirkelformet bøjle (også af jern), indsat i klokens bund og nittet fast på dens yderside.⁹³ Der er tale om en sjælden messekløkke af den ældste, ganske lille type (en håndkløkke), der først og fremmest hørte 1200'rne til.⁹⁴

**Låg* (fig. 18) af bronze, 7,9×6,6 cm, fra et **(†)chrismatorium* (oliegemme) til de tre slags olier, som brugtes ved præstens salvninger.⁹⁵

Låget har hørt til en beholder af form som tre sammenkoblede cylindere for de respektive olier, hvis navne er markeret på det trekloverformede låg med de indridsede versaler »I«, »C« og »S«.⁹⁶ Endvidere har låget to modsat anbragte øskner til hængsel og lukke samt midtpå et lille opstående kors.⁹⁷

Fig. 30. Døbefont, romansk af granit (s. 2826). NE fot. 1988. – *Romanische Granittaufe*.

To **bogspænder* og en stump af et **bogbeslag* (fig. 18) i bronze med smårester af bogbindene. Det største spænde er 4,4 cm langt, bestående af beslag og hængsel. Beslaget udgøres af et sammenbøjet bånd, der har omsluttet bogbindets kant og været nittet fast med to delvis bevarede stifter; beslagets overside har en tovtavsagtig kantbort. Hængslet, der er støbt, består af en fortykning med hul og et dyre- eller dragehoved, hvis næse er gennembrudt af et hul til lukke; øjnene ses som to fordybninger, der kan have indeholdt glasfluss. Spor af forgyldning findes på bagsiden, ligeledes af det andet spænde, som er støbt i form som et beslag, 2 cm langt, med lukkeøksen. Det består af en over- og en underdel (som en bøjle), der har omsluttet bogbindets kant og har været nittet sammen med en delvis bevaret stift. Overdelen er udformet som et lille femblad, vistnok med afsluttende dyrehoved. Beslagresten er fra et boghjørne, nu 2×1,8 cm, bestående af to plader, der har været nittet sammen med tre stifter. Oversiden har let fliget rand og indgravning (tremulerstik), vistnok i form af bladværk.⁹⁸

Døbefont (fig. 30-31), romansk, af granit, 88 cm høj, et usædvanlig fornemt arbejde med to tvekampsscener i højt relief (Mackeprang: Døbefonte, s. 345f.). Mens det cylindriske skaft og kummen (tvm. 89 cm) er af rødlig granit, er foden af en mere grålig sten. Den har form af en lav søjlebase med kloagtige hjørneknopper, der knytter an til egnens vestjyske fontetype. En spinkel vulst danner overgang mellem skaftet og kummen, hvis side prydes af fire regelmæssigt fordelte, parvis kæmpende krigere, ca. 54 cm høje, der træder op til 8 cm frem på baggrund af indristede motiver. De kæmpende, den ene en kentaur, er alle barhovede med langt hår og et skæg, hvortil hører markeret moustache. Det ene par står begge med hævet sværd (med blodrille) og et spidsovalt skjold, hvorpå anes indristede skræbjælker (fig. 30). Deres klædning udgøres af kort kofte over en knælang kjortel samt spidse sko; dragtens stiliserede foldekast må snarere angive klæde end ringbrynje. Det andet par (fig. 31) består af en kentaur med langt tvedelt skæg og en tilsvarende udrustning (skjoldet dog med skjoldbule), der værger sig mod en skytte, som spænder en bue med stærkt markerede sløjfeknuder. Mens skytten er klædt som de førnævnte krigere, synes kentauren iført kjortel og bukser. Kentaurens haledusk har form af frodigt, indristet bladværk ganske svarende til to livstræer, indristet i andre mellemrum mellem de kæmpende (fig. 32). Bag bue-skytten er det indristede motiv et billede af Samson i kamp mod løven (fig. 33). Han er behørig langhåret og fremstillet siddende på dyrets ryg, idet han med begge hænder griber i dets kæft.⁹⁹

Fontens stridsscener må forstås som udtryk for en kamp mellem gode og onde kræfter (en såkaldt psykomaki), hvori Kristus er til stede i skikkelse af Livstræet og Samson, der her er sindbillede på Kristus, som besejrer djævelen.¹⁰⁰ De dygtigt gennemmodellerede relieffer synes at knytte fonten til arbejder ved domkirkerne i Ribe og Slesvig samt i en række landsbykirker spredt over Syd- og Sønderjylland og nærliggende øer. Francis Beckett, der kalder fonten for mesterværket blandt de jyske granitfonte, har endvidere fremholdt ligheder med støbte, relief-

Fig. 31. Døbefont, romansk af granit (s. 2826). NE fot. 1993. – *Romanische Granittaufe.*

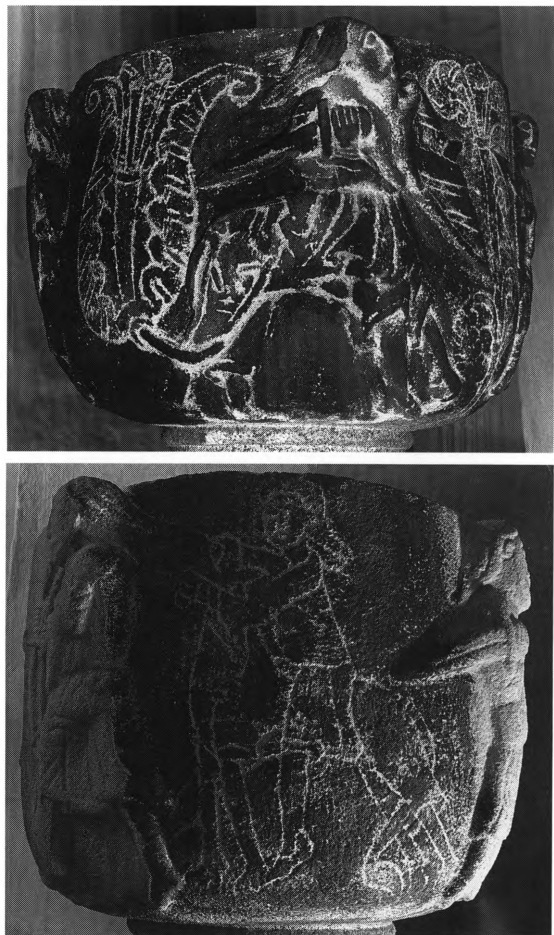

Fig.32-33. Døbefont, detaljer (s. 2826). 32. Kæmpende kentaur og indristet bladværk. 33. Indristet Samsonfremstilling. Formerne er tydeliggjort med kalk. Agner Frandsen fot. 1987. – *Taufe, Details*. 32. *Kämpfender Zentaur und eingeritztes Blattornament*. 33. *Eingeritzte Samson-Darstellung. Die Formen mit Kalk verdeutlicht*.

prydede malmfonte, som billedhuggeren kan have kendt.¹⁰¹

Den første, der fæstnede sig ved fonten, var øjensynligt Jacob Helms, der 1860-62 kaldte den det mærkeligste ved Malt kirke og gav en ret nøje beskrivelse, hvori det vanskelig skelnelige Samsonbillede tolkedes som »en kvinde, der holder et barn foran sig i sine udstrakte hænder».¹⁰² Fonten stod da op imod korbuens nordre vange med de to sværdkæmpere delvis skjult (jfr. fig. 38). 1883 blev fonten rensat (for maling?),²² og 1984 fik den sin nuværende anbringelse i koret lige midtfor korbuen.

Dåbsfad (fig. 34), o. 1575, sydtysk, tv. 53 cm, bunden med fremstilling af Syndefaldet efter samme forlæg som på et fad i Sønder Alslev kirke (DK. Maribo, s. 1400). Herom ses to bånd med majuskler og minuskler samt rækker af stemplede ornamenter, der gentages i en lidt varierende form på fanen. Fadet nævnes tidligst 1862.²² En *†dåbskande* af messing til døbefonten ses i inventariet 1911.²²

Prædikestol (fig. 35), 1588, oprindelig vistnok af lektorietype, nu bestående af fem fag, de fire med høje, slanke arkader, det sydligste (ind mod væggen) nu uden arkade. Fagene flankeres af spinkle, kannelerede kvartsøjler med attisk base (dobbeltvulst oventil) og et søjlehoved, der har landligt stiliserede, joniske former. Søjlerne står op imod høje, kantprofilerede rammestykker, der over kapitælerne danner et lille ornament med to små kølbuer. De helt enkle arkader, hvis bærende pilastre har profilkapitel, rummer reliefskårne, stiliserede akantusvækster med et blomsteragtigt rosetmotiv lidt over midten. I selve bufeltet herover har man på et tidspunkt bortskåret decorationen; kun i sydfaget er bladværksstænglen bevaret i fuld højde.

Kraftige, vandrette profilled indfatter postament og frise, der er ens udformet med svagt markerede, tosidede fremspring, prydet af forsænkninger i nøglehulsform. De profilindrammede frise- og postamentfelter rummer en fortløbende indskrift med reliefversaler, afbrudt af årstallet og et Jesumonogram i det midterste postamentfelt: »Gvd vnd os alle paa denne øe 1588/erlig at lefve IHS oc salig at dø«. Krongesimsen, ledsaget af tandsnit, har fornyet dækplade (blankt egetræ) fra 1984 med bogstol af form som en opslået bog. Fra restaureringen 1984 er også trappen og bærestolpen under prædikestolskurven, der er opsat i skibets sydøsthjørne. Af en oprindelig *†*himmel er kun loftets midtroset bevaret (fig. 37), nu på kirkeloftet. Himlen havde plan som kurven, men var noget større med tandsnitlister og topstykker i form af trekantgavle (jfr. fig. 38). En ældre *†*bogstol ses på gamle fotografier (jfr. fig. 38, 45).

Prædikestolen står med en broget bemaling som altertavlens fra 1928, men udført af maler

Kr. Nielsen, Vejen.¹⁰³ Herunder synes 1983 konstateret nogenlunde de samme farvelag som på altertavlen. Under den i hovedsagen grå bemaling fra 1849 fandtes dog to delvise stafferinger, hvorved det umalede træ havde været suppleret med grønt og siden med rødt (mønje).

Prædikestolen kan fra første færd have været anbragt som i tiden frem til 1905, da den var opsat syd for korbuen med opgang gennem triumfmuren (fig. 38). En række omstændigheder taler imidlertid for, at stolen oprindeligt har været opsat som en *lektorieprædikestol* foran korbuen. Dennes betydelige forhøjelse kan forklares med en sådan indretning (se s. 2810), der krævede plads til at præsten kunne gå på et højtliggende gulv inde i buen.¹⁰⁴ Og fotografier fra før 1927 viser tillige træk i selve prædikestolens form og opsætning, der kan pege tilbage imod en sådan tidligere opstillingsform. Således havde den da bevarede *thimmel* samme plan som kurven, udgørende en halv tikant med lige bagkant; en form, der er typisk for *lektorieprædikestole*. Også stolens usædvanlig høje anbringelse (ca. 220 cm over gulvet) frem til 1905 kan meget vel forstås i forlængelse af en tidligere anbringelse i korbuen.¹⁰⁵ En grov, sekundær *thunderbaldakin*, fjernet 1927 (jfr. fig. 38), må stamme fra 17-

Fig. 35. Prædikestol, 1588, oprindeligt formentlig af lektorietype (s. 2828). NE fot. 1988. – Kanzel, 1588, ursprünglich wahrscheinlich vom Typ eines Lettnerkanzels.

1800'rne og kan være tilsat i forbindelse med en eventuel nedtagelse fra korbuen.¹⁰⁶

En sådan prædikestolsflytning kan senest være sket 1849, da synet dog alene taler om reparation og maling af prædikestolen, eller 1851, da der nævnes ændring af den gamle, for stejle prædikestolstrappe samt fornyelse af prædikestolens bund (med baldakin?).⁴¹ 1860 havde prædikestolen sin senere kendte plads,¹⁰² 1867 malede den med egetræsfarve, og 1881 tales atter om fornyelse af opgangstrappen i koret.²² Klager over at prædikestolen sad for højt, medførte 1905 en sænkning af kurven,²² mens himlen blev siddende oppe under loftet; præstens adgang forlagdes fra koret til en trappe langs triumfmuren. 1927-28 fjernede man himmel og underbaldakin,¹⁰⁷ og der tilføjes i nord og syd to senere nedtagne brofag i gammel stil,¹⁰⁸ inden alt malede i de nuværende farver. Med restau-

Fig. 34. Dåbsfad, o. 1575 (s. 2828). NE fot. 1988. – Taufschale, um 1575.

Fig. 36. Tavle, o. 1900 (s. 2832). NJP fot. 1993. – *Tafel, um 1900.*

reringen 1984 har prædikestolen fået sin nuværende fremtræden.

Stolestaderne er fra 1890, gavlene nygjort 1927-28 i egnens ungrenæssancestil med småspir og foldeværksfyldinger.¹⁰⁹ Bemaling fra 1984 i gråt med rødt foldeværk, der svarer til hynderne. Egetræsmaling afløstes 1927-28 af bemaling i hovedsagelig violette og røde toner.¹¹⁰ Kirkens *†stolestader* blev fornyet og malet 1849,⁴¹ 1862 nævnes 30 kirkestole med maling og numre, alle uden låger og fyldingsryglæn.²² De til de nuværende bænke hørende *†gavle* fra 1890 var i enkel nygotisk stil med tagformet afslutning (jfr. fig. 38).

En *†præste- og skriftestol*, formentlig fra renæssancetiden, havde form af et afskildret, lukket rum i korets nordøsthjørne, idet den 1846 sagdes at skjule en del af altertavlen, ligesom den var fæstet til alterbordet.¹¹¹ Stolen skulle derfor flyttes og omdannes, hvilket var sket 1850, da man også ønskede dens indre malet, gerne i lys perlefarve.⁴¹ 1862 nævnes præstens lukkede stol med en læderbetrukket lænestol; 1870 blev stolen flyttet til korets nordvesthjørne, hvor den stod 1878 (fig. 40). Fjernet 1883.²²

I korets sydvesthjørne står en *degnestol*, sammenflicket af nyere panel og to gavle som stolestadernes. Den har afløst en *†degnestol*, der 1870 ønskedes flyttet fra korets sydøsthjørne »ned i koret«,²² men som ikke ses på indretningsplanen 1878 (fig. 40).

†Herskabsstole for ejerne af Estrup. 1) Fra renæssancetiden, ifølge Abildgaard med våben for Stjerne-Juel udskåret på lågen. Våbenet sås o. 1770 på den forreste mandsstol.¹¹² Herskabsstolen må antages at være indrettet af Kristoffer Juel (†1588) eller Thomas Juel (†1647).

2) På »øverste stolestade« så Abildgaard endvidere malede våbener for Theodosius Levetzow og hans første hustru Clare Grabov, der må stamme fra tiden 1701-04.¹¹³ Det kan have drejet sig om en ny stol eller nyindretning af en ældre (nr. 1?).

3) En lukket pulpiturstol, indrettet 1800 af kirkeejeren Henrik Lautrup og hustru Catrine Bolvig i skibets vestende. Opbygningen, der ifølge indskrift skyldtes tømrermester Niels Møller (Nielsen), omtales 1862 som »et rummeligt pulpitur over stolestaderne i den vestre ende af højkirken (skibet), hvortil der er adgang fra nordre side gennem en lille fyrredør, der åbnes udad«.²² Planen fra 1878 viser en opbygning i og foran tårnbuen med tresidet fremspring over midtgangen og den nævnte adgang ad en udvendig trappe gennem tårnets nordmur (fig. 40, jfr. s. 2812). Af pulpituret kendes et stykke kaneleret rammeværk af fyr, 117×69 cm, hvis kvadratiske hjørnefelter prydes af båndornamentik, siderne af rektangulære vinger med indskriften: »Bygd Aar 1800/ af Hr. Assessor Heinrich Lautrup/ og Frue Catrine Bolvig/ ved Niels

Fig. 37. Roset fra prædikestolens *†himmel*, 1588 (s. 2828). NE fot. 1993. – *Rosette vom †Schalldeckel des Kanzels, 1588.*

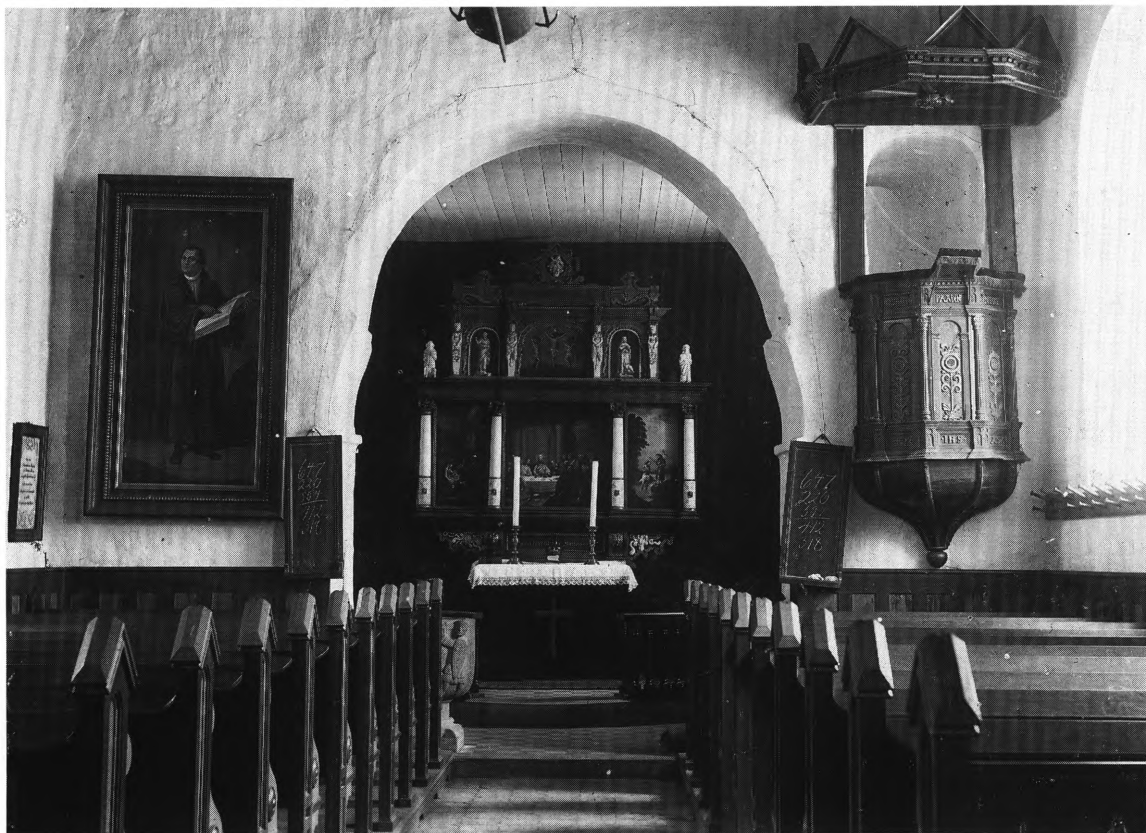

Fig. 38. Indre set mod øst o. 1900. Foto i NM. – *Kircheninneres gegen Osten, um 1900.*

Møller af Lindingbroe«. 1850 ønskedes indgangen til pulpiturtrappen istandsat,⁴¹ og 1868 blev opgangen fornyet. 1887 malede man yderdøren til pulpituret mørkebrun, og 1888 blev den udvendige trappe ommuret med røde mursten yderst og loftet over pulpituret fornyet. Pulpiturstolen fjernes 1891.²² Det nævnte ramme-stykke blev 1947 afgivet til museet på Ladelund Landbrugsskole, hvorfra det 1966 kom til Den Antikvariske Samling i Ribe,¹¹⁴ der 1991 har deponeret det i museet på Sønderskov.

En *pengeblok* med årstal »Anno 1945«, 102 cm høj, er gråmalet med »rustikke« jernbeslag. I skibet ved indgangen. 1848⁴¹ og 1862²² nævnes udtrykkeligt, at kirken savner en blok til tavlepengene.

**Pengetavle* (fig. 43), o. 1800, 79 cm lang, bestående af en kasse, 23,5×16 cm, 8 cm høj, med let skrå forside, halvdæksel og drejet skaft. Brunmalet. I Den Antikvariske Samling i Ribe.¹¹⁵ Sammesteds opbevares en **klingpung*

(fig. 44), ligeledes fra o. 1800, 100 cm lang, med drejet egetræsskaft og pose af blåt fløjel med kant af guldtråd. Skaftet har rester af sort maling.¹¹⁶

Mellem våbenhus og skib fandtes 1862 en *†dørfløj* af »egetræ belagt med jernskinner«, der åbnedes indad.²² Den var snarest fra 15-1600'rne.

†*Pulpitur* se *†herskabsstol* nr. 3.

Orgel, 1954, med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Åbenrå. Disposition: Manual: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Rørfløjte 4', Oktav 2', Quint 1 1/3'. Pedal: Subbas 16'. Tredelt facade med høje, skråt afsluttede sidefelter og lavt, gavlformet midtfelt. I vest. †*Orgel*, 1906, leveret af Joh. P. Andersen & Co., Ringkøbing. I kirkens vestende, uden om vinduet.²²

Salmenummertavler. 1) 1927-28, 102×65 cm, til hængecifre, rødmalet med grå ramme. Nord for korbuken. 2-5) Nu på kirkeloftet: 2) O. 1860, af fire sortmalede brædder, sortmalet til kridt. 3-4)

Fig. 39. Indre set mod vest. NE fot. 1988. – *Kircheninneres gegen Westen.*

To ens, o. 1880, 56×50 cm, sortmalet til kridt og med egetræsmalet profilramme; nederst hylde til kridtet. 5) Som 3-4 men højrektangulær, 94×41 cm, ses på interiøret fig. 38, ophængt ved korbuen. †*Salmenummertavler.* Interiørfotografiet fig. 38 viser foruden ovenstående nr. 5 en pendant ved korbuen. På et fotografi fra o. 1920 (fig. 45) ses en stor salmenummertavle i nyrenæssancestil hængende nord for korbuen, vel den, der anskaffedes 1897, og som nævnes i inventariet 1911 sammen med fire mindre, ubetydelige tavler (vel de bevarede på loftet).²²

En *tafle* fra o. 1850 med hvid skriveskrift: »Altergang i Dag« på sort bund består af et enkelt fyrrebræt, 15×55 cm. Det opbevares på kirkeloftet med en større *tafle* (fig. 36) fra o. 1900 med sortmalet antikvaskrift: »I denne Stol maa gjøres Plads for Kirkegangs-koner og Børn,

som skal døbes«. Gjort af tre fyrrebrædder med sortmalet ramme. En tredje *†tafle* hang 1909 i skibet over den forreste stol i nord (jfr. fig. 38).

En *præsterækketafle* fra 1927-28 svarer i udformning til salmenummertavle nr. 1, 159×100 cm. Versalskrift på rød bund, gråmalet ramme.

Et *maleri*, Martin Luther, fra 1883, er skænket i 400'året for hans fødsel på foranledning af førstelærer og kirkesanger Mejer (†1914).²⁰ Maleriet, i olie på lærred med kraftig profilramme, er udført efter samme forlæg og måske af samme maler som et Luthermaleri i Hygum kirke (DK.Sjyll., s. 758), signeret af Truels Holm (i Bobøl) 1884. Jfr. dennes Luthermalerier i Skanderup, Holsted og Føvling kirker (s. 2574, 2757, 2791). Oprindelig på triumfvæggen nord for korbuen (jfr. fig. 38), senere på skibets nordvæg, nedtaget 1990.¹¹⁷

To ens *lysekroner* af messing, skænket o. 1905,²⁰ omtales i inventariet 1911 som »pragtfulde messinglysekroner«.²²

Kirkeskib. Et koffardiskib, »Hulda«, er op-hængt 3. feb. 1889 som en gave fra Askov højskole. Det er henved ti år ældre, vistnok bygget af skibsinspektør, kapt. Jeppe Hagedorn, og op-hængtes første gang 1. april 1879 i Askov højskoles forsamlingsal som minde for Poul La Cours hustru Hulda.²⁰ Repareret 1918.¹¹⁸

Klokke. 1880, tvn. 85 cm, med støberiets navn i reliefversaler på slagringen: »Jacob H.Meilstrup Randers 1880«. Den helt glatte klokke, med samtidig vuggebom, er ophængt i tagrytteren.

†*Klokker.* 1) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke, der med jernfang vejede 3 skippd. og 3 lispd.¹¹⁹ 2) 1492, ifølge indskrift udført af klokkestøberen Peter Hansen, Flensborg, på foranledning af de to kirkeværger Jes Nielsen og Johannes Nielsen. Indskriften, der gengives noget forskelligt af Søren Abildgaard og O. Nielsen, synes at skulle læses: »aar efter gvds bord mcdlxxxii. iehsus nasareus rex iudeorum, help, maria. gvd til lof oc heder oc alle gvds hellen amen. oc then gode sancte peder. gvd gifve hans siel rad. piter hansen, ter mey stepte. ies nielsen. joh(anne)s nielsen (år efter Guds byrd 1492. Jesus af Nazareth jødernes konge, hjælp Maria. Gud til lov og hæder og alle Guds helgener, amen. Og den gode S. Peder. Gud give hans sjæl råd, Peter Hansen, der mig støbte. Jes Nielsen og Johannes Niel-

sen) «.¹²⁰ Klokken må havde lignet de henved 40 andre fra årene mellem 1475 og 1512, der er bevaret fra den flittige støbers hånd, fortrinsvis i Jylland.¹²¹ Indskriften er typisk i ordlyden og sin blanding af latin og folkesprog; normalt suppleres latinen med plattysk, men Malt-klokkens danske er også almindeligt, således på Ribe S. Katrine kirkes klokke og på klokken i Vorbasse (s. 772, nr. 3, s. 2318). Efter tårnoverdelens nedtagning 1743 fik klokken plads i en t-stabel ved korets østgavl. 1849 var den revnet og måtte loddess eller omstøbes; omstøbt 1853.⁴¹ 3) 1853, måske udført af klokkestøberne Henrik Gamst og Hans Christian Lund i København, hos hvem kirken 1851 havde forhørt sig.¹²² Ødelagt ved nedstyrtning fra t-klokkestablen ved korets østgavl 1878 (jfr. s. 2806).

GRAVMINDER

†*Epitaf.* fra tiden o. 1700, over forpagter Niels Jessen og familie. Det omtales 1870 som et da forsvundet »gravmæle over en Niels Jessen med familie, prydet med portrætter«.¹²³

Gravsten. 1) (Fig. 41), o. 1777, Hollen Nielsen af Eggerris, †5. aug. 1777, 58 år gammel, og hustru Ellen Tekkelsdatter †11.febr. 1793(?), 88 år. Gravvers. Sten af lysgrå ølandskalk, 195 x 135 cm, med profileret, kanneleret kant. Indskriften med versaler og skriveskrift i forsænket relief optager næsten hele stenen, dog er det nederste ladt ubenyttet. – Indmuret i våbenhusets vestvæg o. 1927; tidligere i våbenhusgulvet,

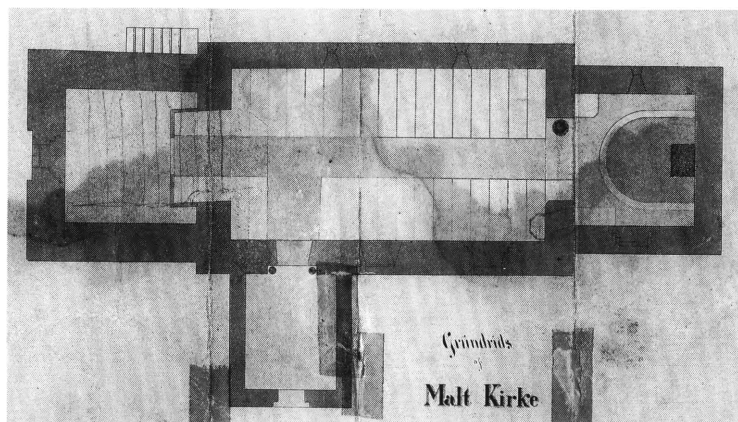

Fig. 40. Grundplan 1:300 målt af landinspektør J. Jensen, Brørup, 1878. Ved præsteembedet. – *Grundriss*, 1878.

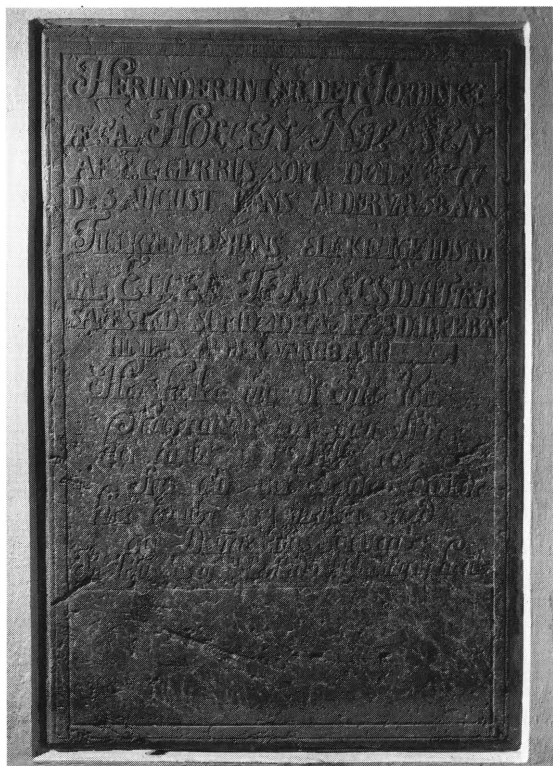

Fig. 41. Gravsten (nr. 1, s. 2833), o. 1777, over Hollen Nielsen, Egeris, †1777, og hustru Ellen Tekkelsdatter, †1793(?). NE fot. 1988. – *Grabstein, um 1777*.

hvortil den efter sigende blev flyttet fra en grav på kirkegården, ved kirkens sydside.²⁰

2) O. 1846, gårdmand Jens Andersen, *1811 i Askou by, †5.juli 1846 sammesteds; indlod sig i ægteskab 1842 med Karen Hansdatter og levede med hende et kærligt ægteskab, uden at de blev velsignet med livsfrugt. Gravvers. Rødlig sandsten, 196×104 cm, med profileret kant. Stenen optages helt af indhugget frakturkrift; i hjørnerne små reliefhugne rosetter, dannet af egeblade. Nederst et (sekundært?) kors. – Indmuret i våbenhusets østvæg.

†*Gravsten*. 1) O. 1776, over »velfornemme mand Niels Nielsen, født i Aschoe« 1713, †1776, med hustru. Ligstenen lå ifølge Helms 1873 inden for kirkedøren, hvormed vel menes i selve kirken.

2) O. 1830, assessor Joh(an) Fred(erik) Schrum, *14. juli 1784, †4. okt. 1830, byfoged i Ringkøbing, tidligere herredsfoged i Gørding

og Malt herreder, og hustru Charl(otte) Luise Byberg, *i nov. 1785, †9. marts 1818, samt en søn død som student. 1870 på kirkegården.¹⁶

Kirkegårdsmonumenter. 1828, rejst støbejernsplade for Else Sørensdatter, *14. nov. 1794 i Askou, †24. juni 1828 på Melwonggaard. I ægteskab med gårdmand Ebbe Jensen Morsbøl 5. dec. 1814. Fire sønner og en datter. Gravvers. Støbejernspladen er i nygotisk ramme, 102×40 cm, endende i kors; på bagsiden en engel. I kirkegårdens nordøstre del.

Fem gravsten, rejste sten af granit, er udført af billedhuggeren Niels Hansenjacobsen, Vejen. Tre er signeret »NHJ«.¹²⁴

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprotokol 1862-1944. – *LA Vib*. Viborg landstings dombog C, 1622 (B 24.560).

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker, VII, 1887, s. 164-68. – *Notebøger*. Søren Abildgaard X, s. 36f. – *Indberetninger*. Jacob Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder), Niels Termansen 1907 (altertavle), Chr. Axel Jensen 1923 (bygning, inventar), Kr. Due 1925 (altertavle), Birgitte Wählin Andersen 1958 og 1971 (arkæologiske fund), Mogens Larsen 1980 (inventar), samme 1982 (brand-skader), Ole Dufour 1984 (altertavle, prædikestol).

Tegninger og opmålinger. *Ved embedet*. Grundplan af kirken ved landinspektør Jensen 1878. Forslag til fritstående klokkestabel ved C. F. Holm 1878. Forslag til opsætning af tagrytter ved C. F. Holm 1879. Forslag til flytning af prædikestol ved A. Hagerup 1905. Skitse-mæssig opmåling af fundament til skibets nordre sidealterbord ved Gudmund Kelstrup 1958. – *NM2*. Tegning af døbefont 1848. Tegning af døbefont ved A. Clemmensen 1875. Opmåling af sydportal ved E. H. Pell(?) 1875. Plan, tværsnit og nordfacade af bygning (1875). Opmåling af vindue i korets nordside ved F. Uldall 1895. Tryk af opmåling af vestgavl ved A. Havsteen-Mikkelsen 1981. Plan og tværsnit af bygning ved Henrik Jacobsen 1993. – *KglBibl*. Tegning af kirke og døbefont ved Burman Becker 1861. – *Privat* (ark.) ken ved J. Vilh. Petersen 1875.

Litteratur. Jacob Helms: Fortsatte Meddelelser om

gamle Kirkebygninger paa den jydsk Halvø, i KirkehistSaml. 2. rk. II, 1860-62, s. 572f. Samme: Danske Tufstenskirker, I, 1894, s. 98-99. Oluf Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred, 1870, s.

1-27. Jakob Witt-Hansen: En Kirke fra Valdemarstiden, Askov 1944. Knud J. Krogh: Stilladser til et kirkebyggeri i 1100-tallet, i *ÅrbOldkHist.* 1959, s. 201-13. Samme: Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor, i *ÅrbRibe XVII*, 1971, s. 513-47.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting og Niels Jørgen Poulsen, beskrivelse af bygning og gravminder ved Niels Jørgen Poulsen, glasmalerier ved Jens Andersen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler). Tysk oversættelse: Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet december 1993.

¹ Ribe Oldemoder, s. 74-75.

² H. F. Rørdam: Danske Kirkelove III, 1889, s. 59. Malt kirke fik allerede i 1200'rne gods i Folding sogn, men herfra kan dog ikke sluttes til noget annekteringsforhold (Ribe Oldemoder s. 74-75).

³ RA. Anders Sørensen Vedels regnskabsbog 1586-87.

⁴ Om de regnskabstekniske forhold se Niels Jørgen Poulsen: Jyske kirker på Christian IV. s tid. Seks års kirkeregnskaber 1614-20 fra Jelling syssel, i *NMArb.* 1980, s. 56-66.

⁵ KancBrevb. 18. aug. 1590.

⁶ KancBrevb. 9. dec. 1593.

⁷ KancBrevb. 16. aug. 1617. Thomas Juel tilbød selv 200 rdl. af egen lomme til kirkens istandsættelse. - Kirken skyldte Thomas Juel 305 rdl., men kongen anså det ikke for rimeligt, at andre kirker skulle bidrage, hvis ikke han ville eftergive denne gæld og selv yderlige bidrage til en istandsættelse. Også sognemændene skulle bidrage, enhver efter sin formue. Ville de ikke det, skulle lensmanden sørge for, at kirken - før andre blev betalt - fik det nødvendige til almindelig vedligeholdelse. KancBrevb. 21. febr. 1618.

⁸ H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup i Malt herred, udg. af Historisk Samfund for Ribe amt, Varde 1968, s. 22-23; LA Vib. Viborg landstings dombog C, 19. jan. 1622 (B 24.560).

⁹ KancBrevb. 7. jan. 1635.

¹⁰ KancBrevb. 17. april 1636.

¹¹ Nielsen: Herredsbeskrivelse, s. 20; RA. Rtk.

311.164. Matrikelekstrakt 1680-81.

¹² LA Vib. Gørding-Malt hrdr.s tingbog 1686, syn

12. maj. Referat ved Valdemar Andersen i kronik i Kolding Dagblad 21. aug. 1958.

¹³ Oluf Nielsen: Historiske Efterretninger, s. 20.

Ifølge Claus Sehested skyldte kirken med gammel gæld og med en forestående reparation af taget, anslået til 400 slette daler, ham i alt 1089 slette daler.

¹⁴ Kronens Skøder III, 304.

¹⁵ LA Vib. Gørding-Malt hrdr.s tingbog 1699, syn

16. febr. Referat ved Valdemar Andersen i kronik i Kolding Folkeblad 21. aug. 1958.

¹⁶ Nielsen: Herredsbeskrivelse, s. 1-27.

¹⁷ Knud J. Krogh i *ÅrbOldkHist.* 1959, s. 201-13, og i *ÅrbRibe XVII*, 1971, s. 513-47.

¹⁸ Den kgl. Mønt- og Medaillesamling F.P. 2608; Nordisk numismatisk Årsskrift, 1959, s. 169; Knud J. Krogh 1971, s. 538, 546-47.

¹⁹ Schmidt: Helligkilder, s. 284-85.

²⁰ Jakob Witt-Hansen: En Kirke fra Valdemarstiden, Askov 1944.

²¹ Kirkegårdens omfang blev 1862 angivet til 132×84 alen (ca. 83×52 m). Synsprotokol 1862-1944.

²² Synsprotokol 1862-1944.

²³ LA Vib. Ribe bispearkiv. Malt hrd. 1633-1778 (C 4.58).

²⁴ Valdemar Andersen: Malt kirkehus, kronik i Kolding Folkeblad 4. sept. 1964.

²⁵ Gennembrydningen til de to bjælker ses endnu i korgavlens vestside.

²⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1807-10 (C 4.708).

²⁷ Hans gravsten ses syd for våbenhuset.

²⁸ Mønterne slået under Valdemar I er fundet i et lag,

Fig. 42. Døbefonten (s. 2826) med udtegnning af bue-skytte. Tegning af Burman Becker, 1861. Det Kgl. Bibliotek. - *Taufe mit Detailldarstellung eines Bogenschützen.*

som må formodes at være en rest af kirkens ældste gulv. Et afretningslag herunder danner en klar grænse, som udelukker, at mønterne kan hidrøre fra en aktivitet på stedet ældre end den nuværende kirke (Knud J. Krogh 1971, s. 546-47). – Det er usikkert, hvor længe de pågældende mønter har været i omløb. De optræder i en række jyske kirkefund, men ikke i Grenå-fundet, der er fra o. 1225. Venligst meddelt af Jørgen Steen Jensen.

²⁹ Knud J. Krogh 1959, s. 201-13.

³⁰ I afretningslaget fandtes nedtrådt en del skarpkantede granitafslag, og umiddelbart over afretningslaget lå et lag byggeaffald af mørtel og kvaderafslag. Dette tyder på, at stenhuggerne tildels har arbejdet inde i kirken i læ af de voksende mure.

³¹ Forholdene er bedst belyst i koret og i skibets nordside. I skibets sydside er kvadrene med bomhuller ved murens omsætning spredt rundt i murfladen. Her er dog bevaret bomhuller på hver side af sydportalen, henholdsvis øverst i 3. skifte (øst) og nederst i 4. skifte. Sml. også bomhullerne i Varde S. Jacobi kirke, s. 875.

³² Mackeprang: Portaler, s. 64-65 og 136.

³³ Den latinske indskrift på Gjellerup kirkes nordre tympanon kan oversættes: »Den som træder ind i denne hal, om han er brødefuld, aflægger han synden, og hvad han rettelig beder om, dermed bønhører ham den fromme (dvs. nådige) Gud« (s. 250, note 26).

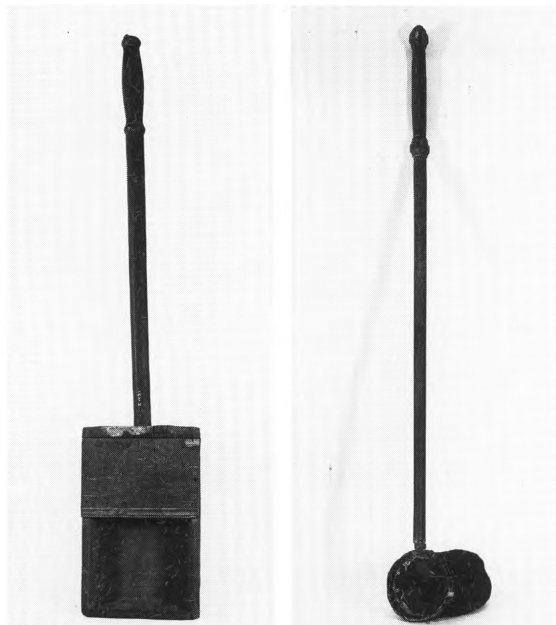

Fig. 43-44. *Pengetavle og *klingpung, begge o. 1800 (s. 2831). I Den antikvariske Samling i Ribe. LL fot. 1980. – *Sammelteller und *Klingelbeutel, beide um 1800.

³⁴ På Kathoveddørens tympanon læses for neden: »Kongen dør, hun græder, den kære sørger, den ufomme (dvs. brødebetyngede) beder«.

³⁵ Foto af Niels Termansen 1907 i NM.

³⁶ På opmålingen er åbningen 40 tommer bred (105 cm). Der synes at være tale om en fri fortolkning, udført ved rentegningen. Opmålingen er på anden måde unøjagtig: buestykket er tegnet som en halvbue, og indskriften er udeladt.

³⁷ Kilestenene og østre karmsten er på grund af forskydninger i murværket skudt ud af deres oprindelige placering.

³⁸ Vinduet kan ikke undersøges fra våbenhusloftet, som er utilgængeligt. Chr. Axel Jensen var 1923 i tvivl om, hvorvidt vinduet sad på sin oprindelige plads. Dette må dog være tilfældet, idet det er svært at forestille sig, at man skulle have rekonstrueret et vindue på dette sted.

³⁹ Indberetning ved Chr. Axel Jensen 1923.

⁴⁰ En lignende kilesten er indmuret i tårnets nordvæg, over tøndehvælvet, mens en kilesten udvendig i kirkegårdens syddige som nævnt synes at stamme fra et vindue.

⁴¹ LA Vib. Ribe amts østre provsti. Synsprotokol 1829-91 (C 45.4-9).

⁴² En fornyet omsætning af kvadrene 1981 respekterede nøje stenedes placering 1879.

⁴³ Note 12 og 15. 1699 hedder det: »Udi tårnet kan og ses at have været i forrige tider en hvælving, men som der ville stor bekostning medgå, om samme igen således skulle forfærdiges, syntes vi det kunne hjælpe sig med fjæleloft«.

⁴⁴ Frem til tøndehvælvs opsætning 1891 var tårnrummet dækket af et fladt træloft.

⁴⁵ Døren er ommuret 1981, og i den forbindelse er en udvendig, muret trappe fjernet.

⁴⁶ Ved istandsættelsen 1981 kunne ingen sikre spor af en ældre portal følges indad i murlivet.

⁴⁷ Åbningen omtales ikke af Helms (1873) og er heller ikke vist på opmålingen 1875 (fig. 13). Den er vist som en niche på landmåler Jensens grundplan 1878 (fig. 40), men er ikke angivet på C. F. Holms forslag til tagrytterens opsætning 1879.

⁴⁸ Note 15. Sml. også syn 28. nov. 1696. LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189).

⁴⁹ Note 16 og 23. Klokken hang endnu i tårnet ved kirkesynet 1739.

⁵⁰ De nævnes ikke i ældre indberetninger.

⁵¹ Venligst oplyst af provst Agner Frandsen.

⁵² Kragbåndene (jfr. s. 2672, fig. 8) synes nyhuggede. De er som portalens karme og sokkel svagt smigede indad og derfor næppe romanske.

⁵³ LA Vib. Anst med flere hrdr.s provsti 1860-77. Indkomne breve (C 45.28).

⁵⁴ Note 16. En omlægning blev 1688 anslået til at ville koste 400 slette daler.

Fig. 45. Indre set mod øst o. 1920. Foto i NM. – *Kircheninneres gegen Osten, um 1920.*

⁵⁵ Blandt reparationerne nævnes sydsidens vinduer, »den vester glarvindue vesten på tårnet« og »begge hvælvinger inden og uden«, hvormed formentlig sigtes til de rundbuede vinduesstik.

⁵⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

⁵⁷ Knud J. Krogh 1971, s. 514-22.

⁵⁸ Inv. nr. D 153-178/1958 og D 624-631/1971.

⁵⁹ Birgit Als Hansen. Middelalderlige glasmalerier, Hikuin 1, 1974, s. 87-96.

⁶⁰ Aage Roussel: Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien: Dänemark, i Corpus Vitrearum Medii Aevi Skandinavien, Stockholm 1964, s. 293f. Se også et nyfundet glasmaleri (Bebudelsen) fra Siversted kirke (Flensborg amt), Nordelbingen 1974, s. 321f. Om tidens glasmaleri generelt se foruden Birgit Als Hansen også Aron Anderssons afsnit om Sverige (især Gotland) i samme bind af Corpus Vitrearum samt L. Grodecki: Le vitrail roman, Fribourg 1977.

⁶¹ Venligst meddelt af Birgit Als Hansen.

⁶² Poul Nørlund: Gyldne Altre, 1926, s. 155.

⁶³ Inv. nr. D 625/1971.

⁶⁴ Inv. nr. D 152/1958 og D 624/1971.

⁶⁵ Knud J. Krogh 1971, s. 520f. med fig. 5 og 6.

⁶⁶ I NM, inv. nr. D 150/1958.

⁶⁷ Knud J. Krogh 1971, s. 522f., 545f. En tilsvarende trinforhøjelse kendes fra Råsted kirke (Randers amt), hvor der også er fundet stumper af et gyldent alter. Se Tage E. Christiansen: Fyrretyve Aar, tillæg til anden udgave af Poul Nørlund: Gyldne Altre, Aarhus 1968, s. 9*f.

⁶⁸ Skitseopmåling med beskrivelse af Gudmund Kelstrup 1958.

⁶⁹ DK.SJyll. s. 735. Jfr. om snedkeren under Grimstrup kirke, s. 1707, note 39.

⁷⁰ Jfr. også svikkelfigurer på tavlen i Lindknud, s. 2682.

⁷¹ Han har signeret med årstallet »1928« på kronesimsens nordlige endestykke.

⁷² I venstre hjørne læses nederst: »1927 malt Kopi efter Maleriet i Statens Museum for Kunst«. Troels Trier havde først arbejdet med lignelsen om den tabte søn som motiv. Se Witt-Hansen, s. 23f.

⁷³ Oplysningen om Linds ansvar for arbejdet er så sen som fra Niels Termansens indb. 1907 i NM.

⁷⁴ Den oprindelige staffing, på kridtgrund af varierende tykkelse, er vistnok til stede i væsentligt omfang. Konstatet er bl.a. på et af søjlernes prydbælter cinnoberrødt og spor efter metal, muligvis guld; englehovedet havde hudfarve.

⁷⁵ Når der ikke i de ydre topfelter findes spor af malerier ældre end 1849, kan det eventuelt skyldes, at storgesimsens to helgenfigurer (eller to andre »evangelister«?) tidligere har stået foran buefelterne.

⁷⁶ Søren Abildgaards notebog X, 36. De her tegnede våbener svarer til dem på *herskabsstolen i Folding (s. 2865).

⁷⁷ Ved Knud J. Krogh. Undersøgelsen 1971 skete i samarbejde med Tage E. Christiansen.

⁷⁸ Knud J. Krogh 1971, s. 523-31, 538f. og Tage E. Christiansen: Fyrretyve Aar, tillæg til anden udgave af Poul Nørlund: Gyldne Altre, Aarhus 1968, s. 10*.

⁷⁹ NM. Inv. nr. D 141/1958, fundet i korets nordøsthjørne.

⁸⁰ NM Inv. nr. D 619/1971, D 620/1971 og D 142/

1958. Den sidste er gulvfund, b og c fra mellemrummet bag alterbordet.

⁸¹ NM inv. nr. D 621/1971. Fundet bag altret.

⁸² NM inv. nr. D 143/1958 a-f. Gulvfund, især sydvest for alterbordet.

⁸³ NM inv. nr. D 144/1958 a-e. Gulvfund nord, vest og sydvest for alterbordet.

⁸⁴ NM inv. nr. D 145/1958 a-1. Gulvfund fra korets østlige del.

⁸⁵ Som anført af Krogh (s. 543) har de høje holdere til bjergkrystaller ingen egentlige paralleller ved bevarede gyldne altre. Men de er rimeligst at opfatte som spirpyrdelser på retablet, hvor de har skullet spille i lyset fra det bagvedliggende mosaikvindue.

⁸⁶ Jfr. også de andre gulvfund (ndf. s. 2825), der hovedsagelig må stamme fra 1200'rne.

⁸⁷ Det er vel næppe tilfældigt, at de to efterladte bjergkrystaller (b og e) begge er fundet i mellemrummet bag alterbordet, hvor de har kunnet gemme sig (jfr. Krogh, s. 542). Påfaldende er også, at der blandt de ganske mange stumper kobberplade ikke er en eneste fra alterets relieffer eller ornamentborter.

⁸⁸ Se J. Braun: *Tracht und Attribute der Heiligen in*

der deutschen Kunst. Stuttgart 1943, s. 178f. samt nedenfor om Cyriacus som nødhjælperhelgen.

⁸⁹ Inv. nr. 726. Afrensningen må være sket i Museet på Koldinghus. Figuren, der købtes hertil 1890-93, har fejlagtigt været henført til Vejen kirke. Se Sigvard Skov: *Middelalderlige Træskulpturer*, Koldinghus-museet, 1961, s. 23f.

⁹⁰ Se Bengt Ingmar Kilströms art. Nödhjälparna i KultHistLeks. samt Cecilia og Bendt Gammeltoft-Hansen: *Den sorte Gryde. Nødhjælpere i Danmark*, Svendborg 1975.

⁹¹ Denne, formentlig middelalderlige tavle må have været forgængeren til S. Katrine kirkes nuværende højaltertavle fra 1650. Det vides ikke om Helvig Arenfeldt tog den hjem på Estrup eller eventuelt lod den komme sin sognekirke i Malt til gode. Oplysningen stammer fra en tilskrift i David Grønlunds eksemplar af Peder Terpagers *Ripae Cimbricae* (1736) i Ribe katedralskoles bibliotek. Her ses overfor s. 370 tilskrevet: »1 Sølv æske til Oblater givet af Frue Helvig Ahrenfeldt til Estrup for en gammel altertavle, hun bekom«. At byttet blev til noget bekræftes bl.a. derved, at S. Katrine kirke stadig har en oblatæske med Helvig Arenfeldts våben. Se s. 743, 744, 773 (note 16) samt J. Kinch: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse II*, 1884, s. 558.

⁹² NM inv. nr. D 623/1971. Fundet 1971 i mellemrummet bag altret. Krogh 1971, s. 545.

⁹³ NM inv. nr. D 110/1958. Fundet i korets sydøsthjørne. Krogh gengiver (1971) s. 534f. en opmåling af klokken i tværsnit og en skitse af fundforholdene.

⁹⁴ Håndklokkens ringning i koret markerede messens begyndelse og korbønnen samt selve messeunderet (elevationen). Se KultHistLeks. art. Klockringning (Niels-Arvid Bringéus) og Bendt Gammeltoft-Hansen: *Den nordiske kirkeklokkes historie*, i Arv og Eje 1983-84, især s. 47f., samt Adolf Reinle: *Die Ausstattung deutscher Kirchen im Mittelalter*, Darmstadt 1988, s. 251.

⁹⁵ NM inv. nr. D 112/1958, fundet umiddelbart nord for alterbordet. Knud J. Krogh 1971, s. 532f.

⁹⁶ Bogstavet I står for »(oleum) infirmorum«, salve til syge og døende, C for »(oleum) catechumenorum« eller »Chrisma« til dåb og konfirmation, S for »(oleum) sanctum« til indvielse af personer eller genstande. Jfr. KultHistLeks. art. Olja och oljeinvigning.

⁹⁷ Om chrismatorier se KultHistLeks. art. Liturgiska kärl (sp. 625f.) og Thomas W. Lassen: *Chrismatorier til bare to slags olie*, i *Hikuin* nr. 6, 1980, s. 59-64, med videre henvisninger.

⁹⁸ NM inv. nr. D 134/1958, D 132/1958 og D 133/1958, fundet henholdsvis i den nordlige og (de to sidste) den sydlige del af koret.

⁹⁹ Mackeprang jævnførte 1941 (*Døbefonte* s. 38) Samsonfremstillingen med en ristning på Lerbjerg kirkes portal (Randers amt), hvis tolkning (som løve-

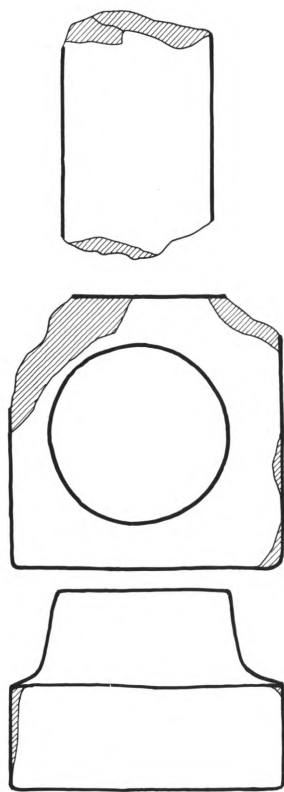

Fig. 46. Søjlefragmenter af granit, nu på loftet (s. 2813). Målt af NJP og tegnet af MN 1993. 1:10 – *Säulenfragmente aus Granit, heute abgestellt.*

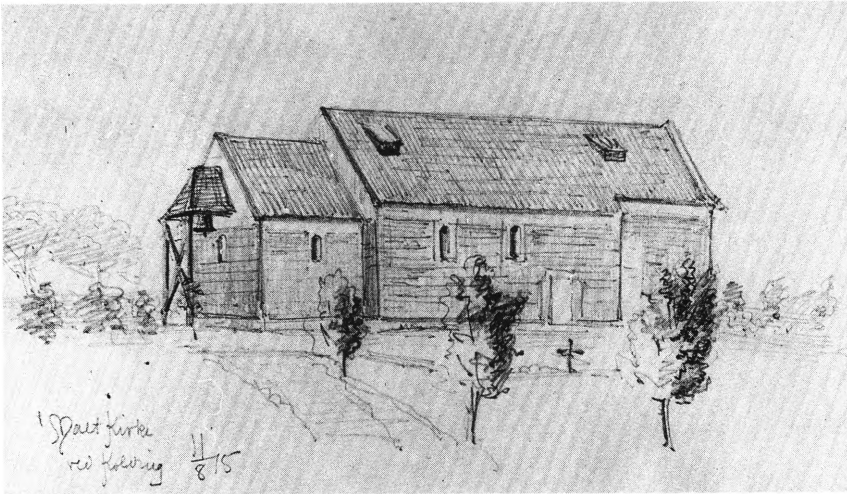

Fig. 47. Kirken set fra nordøst i sommeren 1875. Blyantsskitse af J. Vilh. Petersen. I privateje. – *Nordostansicht der Kirche, Sommer 1875. Skizze, Bleistift. Im Privatbesitz.*

kamp) han imidlertid har fraveget 1948. Se Mackeprang: *Portaler*, s. 180f., 186f.

¹⁰⁰ Se Eigil Rothe: Rytterkampbilledet i Aal Kirke samt andre Kampscener i danske Kirker, i *ÅrbOldk-Hist.* 1908, s. 92f., Beckett: *DaKunst I*, 236, Mackeprang: *Døbefonte*, s. 54, 61, samt Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen: *Troens Billeder*, Herning 1988, s. 131. Om psykomakier generelt artiklen *Tugenden und Laster i Herders Lexikon der Christlichen Ikonographie*, 1968f. og Joanne S. Norman: *Metamorphoses of an Allegory. The Iconography of the Psychomachia in Medieval Art*. New York, Bern, Frankfurt, Paris 1983. Kentauren som motiv (et billede på utøjlede lidenskaber) er behandlet af Inger-Lise Kolstrup: *Physiologus- og bestiariet fremstillinger i dansk romansk stensulptur*. *Romanske Stenarbejder 2*, Højbjerg 1984, s. 92f.

¹⁰¹ På egnen findes sidestykker bl.a. i Øster Starup (Vejle amt) og i Skodborg kirkes font (DK.Sjyll., s. 738). Fonten er behandlet og afbildet i en lang række kunsthistoriske værker, således Beckett: *DaKunst I*, 236, M. Mackeprang: *Den romanske Stensulptur i Danmark*, i *Danmarks Billedhuggerkunst*, 1950, s. 38, Otto Norn: *Jydsk Granit*, 1968, s. 21, Aron Andersson: *The Art of Scandinavia 2*, London, New York, Sydney, Toronto, 1970, s. 62.

¹⁰² *KirkehistSaml. II*, 1860-62, s. 572f.

¹⁰³ I frisens sydligste felt sås 1984 indkradset: »Malet 1928 af Kr. Nielsen, Vejen«.

¹⁰⁴ Jfr. s. 1621, 1733, 2861 samt Ebbe Nyborg: *Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler*, i *Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre*, Oslo, 1991, s. 231f.

¹⁰⁵ Jfr. s. 1622, 2861.

¹⁰⁶ Underbaldakiner synes af pladsgrunde ikke at

have været almindelige ved lektorieprædikestole. Se s. 1621 og Marie-Louise Jørgensen: *Lektorieprædikestole i Østdanmark*, i *Kirkens bygning og brug*, Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 95.

¹⁰⁷ Begge henlagdes på kirkeloftet, hvor flere dele nævnes 1980. Nu er kun den nævnte roset fra himlen i behold.

¹⁰⁸ Fagene, i fyrretræ, ligger nu på kirkeloftet.

¹⁰⁹ Gavlfornyelsen skyldtes forslag fra Aage Bugge, jfr. Witt-Hansen, s. 29.

¹¹⁰ Af fire ekstra gavle, henlagt på kirkeloftet, har de to bibeholdt bemalingen fra 1927-28.

¹¹¹ Stolen eller en forgænger har formentlig været ældre end renæssancealtertavlen, idet dennes manglende vinger vel skyldes hensynet til store, flankerende kirkemøbler (jfr. ovf.).

¹¹² Søren Abildgaards notebog X, 37.

¹¹³ Dateringen må ligge mellem Levetzows overtageelse af Estrup 1701 (da også hustruen døde) og indgåelsen af hans andet ægteskab 1704. Abildgaard har aftegnet våbnerne i sin notebog X, side 37.

¹¹⁴ Inv. nr. E 1524.

¹¹⁵ Inv. nr. E 1523. Opbevarede 1947-1966 ved museet på Ladelund Landbrugsskole.

¹¹⁶ Inv. nr. D 1522. Opbevarede 1947-66 i museet ved Ladelund Landbrugsskole.

¹¹⁷ Maleriet er 1993 nedpakket (utilgængeligt) for restaurering.

¹¹⁸ Henningsen: *Kirkeskibe Ribe*, s. 361.

¹¹⁹ Søren Manøe Hansen: *Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601*, i *ÅrbRibe*. 1984, s. 169.

¹²⁰ Søren Abildgaards notebog X, 37 og O. Nielsen: *Herredsbeskrivelse*, s. 21. Et par steder, som ikke giver mening hos Abildgaard og delvis er ladet ulæst af Oluf Nielsen, er her søgt rekonstrueret efter tilsva-

rende indskrifter på støberens klokker i Sanderum og Odense Vor Frue (Odense amt) samt Nørre Sundby (Ålborg amt), gengivet af Uldall, s. 227f. Abildgaard læste: »... oc her bode sancte peder. gud gifve hans siel rad...«. Rad kunne være fejllæsning for »nad« (nåde) men er her fastholdt, da det stemmer med støberens plattyske formel: »god gheve siner sele rad« (jfr. eksempelvis Hjerpsted, DK.SJyll. s. 1397).

¹²¹ Se Uldall, s. 221f. og Bjørn Poulsen: Klokkestøberens, i Skalk 1986 nr. 5, s. 26f.

¹²² Note 41. Jfr. Nyrop: Kirkeklokker, s. 135f.

¹²³ O. Nielsen: Herredsbeskrivelse, s. 21. Niels Jessen var fæster af Askovgård, men ejede selv flere ejendomme. I 1680'erne var han forpagter af herregårdene Estrup og Skodborghus. Han levede endnu 1690. Jfr. H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup i Malt herred, Varde 1969, s. 32-39.

¹²⁴ Lise Buurgaard og Agner Frandsen: Træet i stenen, Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten. Historisk Samfund for Ribe Amt 1989, s. 71.

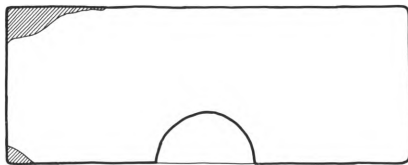

Fig. 48. Overligger til indadsmiget glug, indsat i tårnunderdelens sydmur (s. 2811). Målt af NJP og tegnet af MN 1993. 1:15. – *Sturzbogen für Fensterchen, in der Südwand des Turmunterteils.*